

ESETTANULMÁNY

A TANKÖNYVPIAC ÁTALAKULÁSA A RENDSZERVÁLTÁSTÓL NAPJAINKIG*

MOLNÁR Emília

E-mail: emi_molnar@yahoo.com

Abstract: The paper presents the development of the Hungarian textbook market since its birth in the early 1990s until now. This market has a number of specialties due to the fact that the product (the textbook) is rather different from regular products: the state assigns the customers, obligates them to consume the product, and sets quality requirements that the product should meet, those who choose from the market (teachers) do not correspond to those who consume (pupils) neither to those who pay (parents, state). In spite of this, the textbook market does possess market characteristics and publishers following various market strategies compete with each other. The paper highlights the recent consequences of the strong presence of both the market mechanism and the state control (that is supposed to be in line with the education policy of the government) on the Hungarian textbook market.

Összefoglaló: A tanulmány bemutatja a magyarországi tankönyvpiac kialakulását, szereplőit és a piac napjainkig tartó fejlődését. A tankönyvpiac számos, a hagyományos termékpiacoktól eltérő jellemzővel bír, amely alapvetően a tankönyv speciális jellegével magyarázható. Az állam közvetett módon kijelöl és kötelez a tankönyv fogyasztására, miközben azt is meghatározza, milyen feltételeknek kell megfelelnie a piacra kerülő tankönyveknek. Az, aki a piaci kínálatból a terméket (a tankönyvet) kiválasztja (pedagógus) nem azonos a fogyasztóval (tanuló), illetve azzal, aki a termékért fizet (szülő, állam). Mindezek ellenére a tankönyvpiac egy szabályos piac, ahol az eladók (kiadók) különböző üzleti stratégiákat követve versenyeznek egymással. A tanulmány rávilágít arra a sajátos helyzetre, amely a piaci mechanizmusok és az oktatáspolitikai célokat közvetíteni igyekvő állami szabályozás együttes eredményeként áll elő a tankönyvpiacra.

Keywords: textbook, textbook market, market development, government control, market strategy

Kulcsszavak: tankönyv, tankönyvpiac, piacfejlődés, állami szabályozás, üzleti stratégia

* *A termék és szolgáltatás piacok átalakulása 1989 után* című, 316-044 OTKA kutatás. Kutatásvezető: Laki Mihály. Ezúton szeretnék köszönetet mondani Laki Mihálynak a tanulmány megírásához nyújtott segítségéért.

EGY KÜLÖNLEGES PIAC

Jelen tanulmányban a rendszerváltás utáni piacfejlődéssel foglalkozó kutatássorozat részeként a tankönyvpiac 1989 utáni átalakulásának és sajátosságainak bemutatására teszünk kísérletet.¹ A tankönyvpiac számos, a hagyományos termékpiacoktól, de még a könyvpiactól is eltérő jellemzővel bír, ami a termék, a tankönyv, speciális jellegével magyarázható. Mivel a tankönyv nem más, mint az oktatási rendszerben közvetített, az egyes életkori csoportokba tartozó, illetve egyes szakmákra specializálódott gyerekek számára érvényesnek és szükségesnek tartott tudásanyag egyik legfontosabb hordozója, a tankönyvkiadás minden politikai rendszerben meghatározó politikai kérdés. A tankönyv tartalma, külleme, terjesztésének módja, ára, sőt akár súlya is állami szabályozás tárgya lehet, és Magyarországon az is. A tankönyvkiadás terén az (oktatás-)politikai szempontok mellett egyszerre vannak jelen pedagógiai, szaktudományi és piaci szempontok. Igaz, e szempontok súlya és egymáshoz viszonyított jelentősége különböző politikai rendszerekben, de a különböző oktatáspolitikai koncepciókban is, más és más. Míg például a magyarországi tankönyvkiadásban a rendszerváltást megelőzően a piaci szempontok szinte egyáltalán nem érvényesültek, addig mára a helyzet gyökeresen megváltozott, és a tankönyvek többségének sorsát alapjaiban határozza meg a könyvek piaci szereplése. Eközben továbbra is vannak a tankönyvkiadásnak olyan területei, így a szakképzés, valamint a nemzetiségi oktatás, és gyógypedagógia, ahol jelentős állami szerepvállalással történik a tankönyvek kiadása.

A tankönyvkiadás, a tankönyv piacának alakulása az oktatási rendszer egész működésével összefüggésben van, így minden, a rendszer egészét, vagy egyes elemét érintő változás, és ilyenből jó pár volt az elmúlt több mint tizenöt évben, változást indukál a piacon is.

A tankönyvpiac további sajátossága, hogy az állam azáltal hogy kötelez az iskolába járásra közvetett módon kötelez a tankönyvfogyasztásra is ráadásul úgy, hogy az aki választ (alapvetően a pedagógus) nem azonos a végfogyasztóval (a diák), illetve azzal, aki a termékért fizet (általában a szülő, de bizonyos esetekben az állam). A keresleti oldalon így az iskolák állnak, a kínálati oldalt pedig az egymással a megrendelők és a tankönyvírók kegyeiért egyaránt versengő kiadók alkotják. A két fél közé a terjesztők ékelődnek be. A kereslet, mivel az iskolák előre megadják rendeléseiket, nagy pontossággal előre tudható, a kiadók bevételei és kiadásai jól kalkulálhatóak. Az áru minőségét, nevezetesen azt, hogy a mindenkori oktatási koncepcióknak megfelelő tankönyvek készüljenek, Magyarországon hatósági tankönyvjóváhagyás garantálja.

A TANKÖNYV

Miközben ma Magyarországon hivatalosan tankönyvnek az a kiadvány (legyen az könyv, munkafüzet, gyakorlófüzet, CD, videokazetta, vagy digitális tananyag) minő-

1 Kutatásunk alapja az a közel húsz mélyinterjú, amelyet 2007 őszén készítettünk a legjelentősebb kiadó és terjesztő vállalatok, valamint érdekvédelmi szervezetük vezetőivel, továbbá az oktatási tárca képviselőjével. Ezen túlmenően építettünk a témában korábban megjelent számos tanulmány eredményeire, illetve felhasználtunk sajtóban megjelent újságcikkeket. A tanulmány 2007 novemberében íródott.

sül, ami átment a tankönyvvé minősítés államilag szabályozott procedúráján, és szerepel az éppen aktuális hivatalos tankönyvjegyzéken², aközben a mindennapi szóhasználatban, és a pedagógusok terminológiájában tankönyv minden olyan könyv, amit az iskolákban az oktatás során rendszeresen használnak. Így a jelenlegi gyakorlatban az iskolák a legritkább esetben tesznek különbséget az általuk használt akkreditált, tankönyvjegyzéken szereplő, az akkreditált, de valamilyen kiadói megfontolásból a tankönyvjegyzéken nem szerepeltetett, és a nem akkreditált könyvek között. Erre a jelenlegi szabályok szerint lehetőségük is van: a pedagógus szakmai megfontolások alapján, a szakmai munkaközösség, és az iskolaszék, illetve a szülői közösség, diákönkormányzat egyetértésével választhat jegyzéken nem szereplő könyvet³. A közoktatásban⁴ használt tankönyvek lehetnek közismereti tankönyvek, szakképzési tankönyvek és a fakultatív hit- és vallásoktatás tankönyvei. Ezeken kívül vannak még felsőoktatási tankönyvek is. Jelen tanulmányunkban elsősorban a közismereti tankönyvek piacával foglalkozunk, a sajátosságait tekintve ettől jelentősen eltérő szakismereti tankönyvpiaccal érintőlegesen, a legfontosabb változásokat kiemelve, a felsőoktatási tankönyvek piacával pedig egyáltalán nem foglalkozunk.

TÖRTÉNETI ELŐZMÉNYEK: TANKÖNYVELLÁTÁS A RENDSZERVÁLTÁS ELŐTT

Az államszocializmus oktatási rendszerében az egy tanterv - egy tankönyv logika érvényesült. Iskolatípusonként, tantárgyanként és évfolyamonként egy-egy tankönyv létezett. A tankönyv előállítás és terjesztése az állam hatáskörébe tartozott. Ebben az időszakban lényegében nem is beszélhetünk tankönyvpiacról. Az előállításától a végfogyasztókhoz történő eljuttatásig tartó folyamatot a „tankönyvellátás” kifejezése írja le a legpontosabban.

1949-ben hozták létre a Tankönyvkiadó Nemzeti Vállalatot, ami a tankönyvkiadás állami monopóliumát gyakorolta. Közismereti tankönyveket kizárólag a Tankönyvkiadó, a szakképzésben használt szak tankönyveket, illetve felsőoktatási tankönyveket négy másik állami kiadó (a Műszaki, a Medicina, a Mezőgazdasági valamint a Közgazdasági és Jogi Kiadó) is adott ki. Az oktatásban használt atlaszokat, térképeket a Kartográfiai Vállalat készítette. Ekkoriban összesen 16 állami könyvkiadó működött az országban.

A tankönyvek eleinte minisztériumi megbízás alapján, és a megfelelő ideológiai irányelveket követve íródtak. Magukat a tankönyvírókat is a minisztérium jelölte ki, így a Tankönyvkiadóban sokáig csak kéziratgondozás folyt. Ez a gyakorlat aztán fokozatosan felpuhult és az új tankönyvek megírásában, kiadásában – ami rendszerint egy-egy átfogó központi tantervreformhoz kapcsolódott – egyre nagyobb szerephez

2 Lásd 23/2004 OM rendelet a tankönyvvé nyilvánítás, a tankönyvtámogatás, valamint az iskolai tankönyvellátás rendjéről.

3 Ezt a gyakorlatot egy, 2008-ban életbelépő új szabályozás meg fogja szüntetni, és a jövőben kizárólag a tankönyvvé minősített, tankönyvjegyzéken szereplő kiadványokból taníthatnak az iskolákban.

4 A közoktatás magába foglalja az óvodai nevelést, az általános- és középiskolai nevelést, illetve oktatást valamint a kollégiumi nevelést.

jutottak az egyes ágazati minisztériumok újonnan felállított fejlesztő intézetei, valamint a Tankönyvkiadó különböző szerkesztőségei. 1976-tól már pályázati rendszerben íródtak a tankönyvek, amely valódi verseny volt. A visszaemlékezések szerint a problémát ekkor az jelentette, hogy egyes tankönyvek megírására nem akadt jelentkező. A jeligével jelentkező tankönyvírók pályázatait, (amelyek nem kész művek, hanem tankönyvkoncepciók voltak) a Tankönyvkiadó szerkesztőjéből, az Országos Pedagógiai Intézet képviselőjéből, valamint az Akadémia küldöttjéből, és két gyakorló tanárból álló bizottság bírálta el. Az elkészült kéziratokat aztán a szakértői bizottság véleménye alapján a Tankönyvkiadó igazgatója hagyta jóvá, bevezetésüket pedig az oktatásért felelős miniszter engedélyezte. A tankönyvkiadás szakmai felügyeletét az Országos Pedagógiai Intézet gyakorolta. A szerzőket egyszeri juttatással fizették ki, egy előre megadott tábla szerint. A tankönyvkiadás feladatfinanszírozásban működött: a kiadó a minisztériumnak minden évben benyújtotta, hogy hányféle tankönyvet akar kiadni, mekkora példányszámban, és azok mennyibe kerülnek. Ezt egy alkufolyamat követte, melynek végeredményeként született meg a minisztériumi jóváhagyás.

Mindenekelőtt be kellett tartani a főigazgatóságnak a tervét, volt ez a KF [Kiadói Főigazgatóság] ez a minisztériumnak volt egy ilyen főosztálya, és ők az éves tervet elfogadták. Elfogadták a gazdasági részét, és elfogadták a tartalmi részét, de mindig tettek rá kifogásokat, megjegyzéseket, amiket korrigálni kellett. Én akkor Pedagógiai főszerkesztőként mindig azt a kifogást kaptam, hogy a szovjet pedagógia vívmányait nem vesszük figyelembe és azt építjük be [...]. De itt az igazgatóknak az igazi gondja a gazdasági tervnek az elfogadtatása volt. Mert volt egy furcsa feszültség a rendszerben: a minisztérium tartalmi egységei rendelték meg a könyveket, tehát a féleségeket, és tőlük teljesen függetlenül egy másik szervezet megadta az anyagi kondíciókat. És a kettő nálunk ütközött. Itt a vezérigazgató összevezette a tételekből számolható költségeket és ezek nem stimmeltek. És akkor ment mindig egy kis könyörgés, és akkor általában a pénz is egy kicsit bővült, és a tételszám is egy kicsit csökkent. Tehát ilyen feszes tervezés volt akkoriban.⁵

A Tankönyvkiadó és a minisztérium kapcsolatát kiválóan érzékelteti az a tény, hogy a kiadó (még a kilencvenes évek elején is!) a minisztérium épületében működött, annak egyik emeletét foglalta el. A fenti interjúrészletben szereplő Főosztály szorosban felügyelte a kiadót, de a párt és állami felügyelet az igazgatók személyén keresztül is megjelent: 1955-től '73-ig egy KB tag, '73-tól a rendszerváltásig a minisztérium korábbi párttitkára vezette a Tankönyvkiadót.

A hiány, mint a kor gazdasági rendszerének fő ismérve, a tankönyvkiadásban is jelen volt: a Tankönyvkiadónak gyakran kellett szembesülnie papír-, és nyomdai kapacitás-hiánnyal. Nem csoda, hogy a tankönyvek nem minden esetben lettek kész tanévkezdésre. De a pazarlás is jelen volt, hiszen a tankönyveket nem használták újra, minden évben új könyveket kaptak a diákok. A kiadott példányszámok meghatározásánál az egyes évfolyamokra járók számát vették alapul, és ennek 110 százalékában

⁵ A kutatásban résztvevők kérésének megfelelően az interjúrészletek után nem jelezzük, hogy kitől, mely kiadó vezetőjétől, munkatársától származik az idézet. Amennyiben az idézetben szerepel a kiadó neve, azt – néhány indokolt kivétellel – *Kiadó*ként fogjuk jelölni.

határozták meg a legyártandó példányszámot. A terjesztést Budapesten az Állami Könyvterjesztő, vidéken a Művelt Nép Könyvterjesztő Vállalat látta el. A tankönyvek árát egy 1952-ben hozott ív/ár rendelet szerint kellett kikalkulálni. Eszerint az általános iskolai könyvek ára 50 fillér/ív, a középiskolai könyvek ára 8 fillér/ív volt. Ennek köszönhetően az általános iskolai tankönyvek ára még a nyolcvanas évek második felében is 6-8 forint között mozgott. A tényleges árhoz viszonyított különbséget az állam fizette. Idővel az egyre terebélyesedő tantervi specializáció következtében jelentősen megnőtt a tankönyvféleségek száma, illetve azok darabszáma, miközben a papír, nyomda- és terjesztési költségek is emelkedtek, ennek következtében a tankönyvellátás az oktatási költségek egy igen jelentős tételévé vált.

A TANKÖNYVPIAC KIALAKULÁSA

A tankönyvkiadás 1991-ig volt állami monopólium. Ekkor kormányhatározat mondja ki, hogy bár a tankönyvvé nyilvánítást továbbra is az állam végzi, a közoktatás tankönyvellátása szabadpiaci tevékenység, a tankönyvek pedig szabadárrássá váltak. Megnyílt az út a tankönyvpiac kialakulása előtt, amely döntően spontán, kisebb részben államilag irányított folyamatok eredményeként valósult meg.

Spontán folyamatok

Annak ellenére, hogy a tankönyvkiadás '91 előtt állami monopólium volt, már ekkor is voltak olyan, a közoktatásban használt kiadványok, amelyeket nem a nagy állami kiadók adtak ki. Megyei pedagógiai intézetek műhelyeiben, vállalkozó szellemű pedagógusok által alapított gmk-kban már a nyolcvanas években születtek tanulást, tanítást segítő kiadványok, például munkafüzetek, gyakorló füzetek, tanári segédletek. Ezek egy része szervesen kapcsolódott a nyolcvanas évek második felében megindult pedagógiai kísérletekhez, illetve ahhoz, az ekkoriban egyre erőteljesebbé váló igényhez, mely szükségesnek érezte a hagyományostól eltérő szemléletű, alternatív pedagógiai irányzatok szellemiségének megfelelő tankönyvek bevezetését az oktatásba.⁶ Más részük a meglévő tankönyvek minőségi, tartalmi hiányosságait igyekezett pótolni. Számos tankönyvkiadó a nyolcvanas évek vége felé folytatott (minisztériumi engedélyhez kötött) ilyen jellegű kiadói tevékenységével alapozta meg jelenlegi piaci pozícióját.

A Kiadó alapítói pedagógiai intézeti munkatársak voltak. Lényegében mi a Pedagógiai Intézetben foglalkoztunk kiadványozással. Voltak sikeres segédkönyveink, ez már az 1980-as évek végén volt, amikor még ... ugye állami monopólium volt a tankönyvkiadás. Akkor mi már kaptunk engedélyt a minisztériumtól egy Matematika feladatgyűjtemény-sorozat 1-8-ig készítésére,

6 A nyolcvanas évek második felében megindult pedagógia kísérletek az iskolák szakmai autonómiáját elismerő 1985-ös oktatási törvénynek köszönhetően kaphattak szabad utat. A törvény iskolakísérletek címén engedte az alternativitás megjelenését, amelynek jól ismert példái a szerkezetváltó, 6-, illetve 8-osztályos gimnáziumok.

és ez elég nagy sikerrel került az iskolákba. Egyre több ilyen kiadványunk volt a Megyei Pedagógiai Intézetben. Azért fontos ezt elmondanom, mert a kiadó alapító tagjai elsősorban intézeti dolgozók voltak.

Tulajdonképpen [a Kiadó] önfejlődés következtében jött létre, mert én 1982-ben már kiadtam saját kiadású könyvet, miután szakfelügyelő voltam, és az iskolákba látogatva láttam, hogy elég egysíkú az oktatás, és megcsináltam az Oktatójátékok kisiskolásoknak című kiadványt, amely minden órára, minden tantárgyból ajánlott játékokat magyartól a testnevelésig. És akkor már megfertőződtem egy kicsit a könyvkiadással. Utána következett a többi könyv.

A tankönyvpiac liberalizálását követően azután sorra alakultak a tankönyvek kiadására vállalkozó cégek, illetve kezdtek el eredetileg más tevékenységet űző vállalkozások tankönyveket kiadni.

Egy részüket, a fent idézett interjúalanyokhoz hasonlóan, saját pedagógiai műhelymunkájukra, esetleg korábbi tankönyvírói tapasztalataikra alapozó, többnyire pedagógus múlttal rendelkező vállalkozók alapították. Ilyen például a mára már a második legnagyobb piaci részesedéssel rendelkező, elsősorban az alsó tagozatos könyveivel sikeres Apáczai, a szakiskolai kiadványokkal indult, majd az informatika tankönyveivel sikert arató Pedellus, és a vezetőjének saját, több mint húsz éve népszerű alsó tagozatos olvasókönyveit és az azokhoz tartozó munkafüzeteket kiadó ROMI-SULI, korábbi nevén RO-KA Bt. Különleges történet a Mozaik Kiadóé, amit egy programozó matematikus alapított és erős pedagógiai műhelymunkára alapozott minőségi kiadványaival vitt rövid időn belül sikerre.

Voltak egészen kis kiadók, amelyek csak egy-két kiadvánnyal jelentek meg. Egyes iskolák, *nem klasszikus értelemben vett vállalkozásként*, saját alternatív pedagógiai programjukhoz írtak és adtak ki tankönyveket diákjaiknak (például az Alternatív Közgazdasági Gimnázium AKG Kiadója). Míg az egyházi kiadók az iskolákból addig teljesen száműzött hitoktatás számára jelentettek meg könyveket.

A kiadók egy másik csoportját (például Calibra, Korona, Krónika Nova) olyanok hozták létre, *akik rendelkeztek kiadói gyakorlattal*, korábban a Tankönyvkiadónál, vagy a nyomdaiparban, tanszergyártásban dolgoztak.

ELTE Bölcsészkar [-on végeztem]. Azonnal az akkor még egyedülálló Tankönyvkiadóhoz kerültem, segédszerkesztőként dolgoztam, mert akkor még volt ilyen az állami tankönyvkiadásban. Végigjártam az összes lépcsőfokot, amit a tankönyvkiadásban lehet. Utána szerkesztő lettem, aztán felelős szerkesztő lettem, önálló kiadványokat kaptam. A rendszerváltás után, amikor elkezdtek alakulni a magánkiadók, [...] az elsők között volt az a kiadó, amelyik magához hívott irodalmi vezetőnek. Ez egy újabb lépcsőfok volt, addig ilyen önálló tevékenységet nem végeztem, ez '92-ben volt. [...] A következő lépés '93-ban, tehát rá egy évre: harmadmagammal megalapítottuk a Kiadót, ahol én voltam az ügyvezető igazgató.

Ez utóbbi kiadók gyakran annak köszönhetik gyors piaci előretörésüket, hogy sikeres szerzőket „vittek el” a Tankönyvkiadótól. Vezetőik az állami tankönyvkiadásban megszerzett tapasztalataikat és korábbi kapcsolataikat felhasználva magasabb szerzői díjat, és az akkor újnak számító royalty rendszerű jutalékot ígérve keresték

meg a Tankönyvkiadó sikeres szerzőit. A szerzők, akiket még a szabaddá váló tankönyvpiacra is adott tábla szerint fizetett az állami tulajdonú Tankönyvkiadó Vállalat, nem ritkán váltottak. Ezt látva több szerző is maga kezdett el új kiadó után nézni. Ahogy egyik interjúalanyunk fogalmazott „a szerzők rájöttek arra, hogy ők a piacnak egy jelentős tényezői”.

A kilencvenes évek közepére a gazdasági recesszióknak köszönhetően a könyvpiacra jelentősen csökkent a kereslet. Az egyetlen stabil, és egyben növekvő szegmense a piacnak a kiszámítható kereslettel rendelkező tankönyvpiac volt. Míg 1985-ben a könyvpiaci összeforgalom 6 százalékát adták a tankönyvek, addig 1994-ben közel ötven százalékát (Bárány 2000). Ezért számos *olyan kiadó* kezdett el foglalkozni tankönyvkiadással, *amelynek korábban ez nem tartozott a profiljába* vagy csak kevés címmel jelent meg ezen a piaci szegmensen (a nagyobbak közül például a Corvina és a Műszaki). Sajátos példa a Műszaki Kiadó története, ami ugyan piacvezető volt a a szakkönyvek és a szakképzési tankönyvek piacán, de a közismereti tankönyvek piacán jelentéktelen volt a szerepe. A már külföldi tulajdonban lévő Műszaki ezért 1997-ben megvette az akkor harmadik legnagyobb tankönyvkiadót, a Calibrat, így biztosítva saját maga számára újabb piaci lehetőségeket.

Külföldi kiadók és kiadványaik először a nyelvkönyvek piacán jelentek meg. Már a nyolcvanas években Magyarországon volt könyveivel az Oxford és a Longmann. Mindkét kiadó a Soros Alapítvány támogatásával és közreműködésével kezdte el térhódítását. Szótárakat és nyelvkönyveket ajánlottak iskoláknak, diákoknak, tanároknak, valamint könyvtáraknak a valós árnál lényegesen olcsóbban. A terjesztésbe bevonták a pedagógiai intézeteket is. Míg a támogatás célja a Soros Alapítvány számára az angol nyelvtanulás autentikus nyelvkönyvekkel és modern szemléletű nyelvtanítási módszerekkel történő elterjesztése volt, addig a programban résztvevő kiadók ismertségre tettek szert a jövőbeli piacon. Megemlítenéd, hogy ugyanekkor, a nyolcvanas évek második felében, a Corvina és az Akadémiai Kiadó nyelvkönyvek és hozzájuk kapcsolódó tananyagok licencét vette meg az Oxfordtól és a Longmantól. Ezeket a kiadványokat Magyarországon nyomtatták, könyvesboltokban terjesztették, de az iskolák kedvezményesen tudták megvásárolni. *A külföldi kiadók szakmai befektetőként* a kilencvenes évek második felében jelentek meg. (A német Westermann a Pauz majd a Dinasztia Kiadót, a holland Wolters Kluwer a Műszaki, az Akadémiai és a Közgazdasági és Jogi Kiadót vette meg.) De nagy vásárlások a legutóbbi években is voltak. (2006-ban a Nemzeti Tankönyvkiadó többségi tulajdonosa a finn SanomaWSOY Education lett, a Műszaki Kiadó pedig 2007-től egy angol pénzügyi befektető, a Bridge Point, érdekeltségébe került.)

Állami szerepvállalás a piac létrejöttében

A spontán piaci folyamatok mellett az állam szerepvállalása is hozzájárult ahhoz, hogy a tankönyvpiac néhány év alatt egy olyan piaccá fejlődjön, ahol sok eladó, a korábbi ideológiai felhangoktól mentes kiadványával verseng a vevők kegyeiért.

A Művelődési és Közoktatási tárca mindenekelőtt a tankönyvek gyors cseréjét szorgalmazta. A rendszerváltást követően a tankönyvek tartalmi változása először csak bizonyos fejezeteknek (pl. az 1945 utáni történelem) tankönyvekből való kiha-

gyását jelentette. De a tárca csakhamar elrendelte a közoktatási tankönyvek teljes tartalmi felülvizsgálatát, továbbá tankönyv- és taneszköz-pályázatot írt ki új könyvek megjelentetésére elsősorban az ideológiai tárgykból (irodalom, történelem, földrajz) és az idegen nyelvekből. A jellemzően eseti mérlegelés alapján támogatást nyert könyvek között akadt jó pár, amely komoly politikai-szakmai viták tárgyává vált, mivel az ideológiamentesség csak annyiban valósult meg, hogy a könyv mentes volt ugyan a marxista szellemiségtől, viszont erősen tükrözte szerzője jobboldali, konzervatív beállítódását⁷ (Nagy 1994). A minisztérium könyvfelvásárlási pályázatot is indított, amelynek keretében iskolák és könyvtárak számára (sokszor korábban eladhatatlannak bizonyult) könyveket vásároltak az újonnan alakult kiadóktól, ezzel is támogatva azok fennmaradását.⁸

A tankönyvkiadók 1993-tól tíz éven keresztül állami garanciával vehettek fel hitelt forgóeszköz finanszírozásra, ami életmentő volt a kezdetben tőkehiányos kis kiadók számára. A kiadók az iskolai megrendelések februári beérkezése után már márciusban pontosan tudják, hogy mely kiadványokból, hány példányra van szükség. Ennek megfelelően rendelnek papírt, és tárgyalnak a nyomdákkal. A kiadásaik jelentős része a májustól augusztusig terjedő időszakra esik, a tankönyvek árát viszont csak szeptemberben kapják meg. A kilencvenes évek első felében alig volt olyan kiadó, amelyiknek a tankönyvkiadás kiadásainak és bevételeinek ilyen ciklikus eltolódása miatt ne lett volna szüksége az állami hitelgaranciára. Ebből fedezték a kiadók a gyártási és anyagköltségeket (Víg 2000). Az állam 2003-ig évenkénti kormányhatározatokban vállalt készfizető kezességet a benyújtott és elfogadott kiadói hitelekre. Ekkorra már az életképesnek bizonyult kiadóknak nem volt szükségük erre a fajta hitelre.

A 2004-ig százszázalékos állami tulajdonban lévő Tankönyvkiadó Vállalat, amely 1993-tól Nemzeti Tankönyvkiadó Rt.-ként működik, is eszköz volt a mindenkori kormányzat számára arra, hogy a piaci folyamatokat valamiképpen befolyásolni tudja. Nyilvánvaló volt, hogy ha a cél egy alapvetően piaci elvek szerint működő tankönyvpiac létrehozása, akkor ez elképzelhetetlen a korábban monopolhelyzetben lévő Tankönyvkiadó helyzetének gyengülése, sőt szándékos gyengítése nélkül.

A minisztérium is nagyon sok esetben generálta azt, hogy egy-egy kiadvány ne maradjon a kiadónál, hanem alakuljon ki egy piaci verseny. Nyilván ez a verseny magától sokára alakult volna ki, és nagyon nehezen, tudniillik a kiadó akkor is az akkori forintértéken több százmilliós árbevételű, akkor is több száz fős létszámú kiadó volt. Egy nagy apparátusú fejlesztőintézet volt, bátran lehet ezt mondani. A magánkiadók pedig néhány fős társulásként indultak el. Ezekről elvárni, hogy új címeikkel, az egyébként hagyománykövető pedagógus társadalmat, akik akkor már rendelési pozícióba jutottak, megváltoztassák, nem nagyon lehetett. Ezért a kormányok sora, nem feltétlenül megfogalmazott rendeletekben, de a pályázatok, illetve a támogatások odaítélésekor, illetve néhány államilag fontosnak tartott kiadvány megrendelés-

7 Az Antall-kormány idején született oktatás-politikai döntéseket rendre politikai viták övezték. Ezek közül talán a legemlékezetesebb a kötelező hittanoktatás bevezetésére irányuló kormányzati szándék kapcsán kirobban heves vita.

8 A könyvfelvásárlási pályázat nyertesei közül csak két példa: *Cserkészkönyv* és *Tanulj te is úszni!*. Mindkettő a Calibra kiadványa volt.

kor, gyakran informális módon tolták-nyomták a kiadót, a Nemzetit, arra, hogy ne pályázzon, ne vegyen részt, vagy vegye tudomásul, hogy elveszíti. De olyan is volt, hogy konkrét működő jogcímekeket kellett átadni.

Több, a kilencvenes évek első felében a Tankönyvkiadónál dolgozó interjúalanyunk is hasonlóképpen nyilatkozott, vérmérsékletének megfelelően kommentálva a kiadóra nehezedő állami nyomást. Tény, hogy a Tankönyvkiadó komoly vérvesztéseket szenvedett azáltal, hogy szerzők, művek kerültek más kiadókhöz és hogy rendre kudarcot vallott a tankönyvkiadási, tankönyvfejlesztési pályázatokon. A Nemzeti Tankönyvkiadó gyors ütemben veszítette el monopol helyzetét. 1994-ben példányszám tekintetében már csak 58%-át, árbevétel tekintetében 51%-át adta a piacnak.⁹

A tankönyvpiac a fent vázolt folyamatok eredményeként nagyon gyorsan kialakult. 1994-ben több mint hatvan, két évvel később közel száz cég foglalkozott minősített tankönyvek kiadásával. A piac kialakulása együtt járt a tankönyvválaszték bővülésével. A régi egy-, vagy legfeljebb kétszínnyomásos kiadványokat felváltották a sokkal tetszetősebb, színesebb, gazdagon illusztrált könyvek. Ezek tartalmukban a kiadók saját szakmai elképzeléseire épülő fejlesztéseket, majd az oktatás tartalmi szabályozásának (Nemzeti alaptanterv, kerettanterv) nyomán, az ehhez igazodó kiadói fejlesztéseket tükrözték. A tankönyvkiadásban megjelent új vállalkozások a Nemzeti Tankönyvkiadó piaci részesedéséért és egymással szemben is harcoltak. A kínálat minősége mindezek ellenére, mind a tartalmat, mind a megjelenést tekintve egyenletlen volt.

A kiadók számára a kilencvenes évtized a tőkefelhalmozás és a fejlesztések időszakát, az iskolák, a pedagógusok számára a soha nem tapasztalt méretű kínálattal való ismerkedés időszakát jelentette.

ÁLLAMI SZABÁLYOZÁS

Az állam azáltal, hogy megszabja azt a szabályozási keretet, amely (a szándékok szerint) a mindenkori oktatáspolitikai elképzelésekkel összhangban határolja le a piaci szereplők mozgásterét meghatározó tényezője a tankönyvpiacnak. A szabályozás rendszerváltás utáni történetének első lépése a tankönyvkiadás liberalizációját biztosító 1991-es kormányhatározat volt. Ezt követően az oktatási tárca több rendeletében is szabályozta a tankönyvvé nyilvánítás, a tankönyvtámogatás és a tankönyvellátás rendjét, és az 1993-ban megszületett közoktatási törvény is érinti ezeket a területeket. A tankönyvek tartamának kialakításához az iskolákba 1998 őszén bevezetett, de már korábban elkészült és hosszasan vitatott Nemzeti alaptanterv (Nat), valamint az ezredfordulón született kerettantervek szolgálták támpontul. E két, az oktatás tartalmát szabályozó dokumentum megszületése előtt jószerével a kiadók saját szakmai elképzelései, koncepció alapján zajlottak a tankönyvfejlesztések.

A közoktatási törvény a pedagógus jogává teszi, hogy „a helyi tanterv alapján a szakmai munkaközösség véleményének kikérésével megválassza az alkalmazott tan-

9 Az adatok forrása Fehérvári Anikó Danka Attilával, a Nemzeti Tankönyvkiadó egykori marketingigazgatójával készített, az *Educatio* 1994/4. számában megjelent interjúja.

könyveket, tanulmányi segédleteket, taneszközöket”.¹⁰ A tankönyvkiadás és tankönyvforgalom ellenőrzése az oktatási tárca feladata. A törvény rendelkezik a tankönyvvásárláshoz nyújtott állami támogatásról is. (Érdemes megjegyezni, hogy ekkor, azaz a kilencvenes évek első felében, a tankönyvtámogatásra fordított költségvetési pénzek nagyobb része nem a vásárlást, hanem a kiadást támogatta.) A törvény szerint „az éves költségvetési törvényben kell meghatározni annak a támogatásnak az összegét, amelyet az iskolafenntartó - tanulói létszám alapján számítva - más célra fel nem használható támogatásként kap, a piaci áron forgalomba kerülő tanulói tankönyvek megvásárlásának támogatásához. A támogatás módjáról a neveléstudományok és az iskolaszak az iskolai szülői szervezet (közösség) és az iskolai diákönkormányzat véleményének meghallgatásával. A döntésnél a tanulók szociális helyzete figyelembe vehető.” Tehát a tankönyvvásárlási támogatás szétosztásáról az iskola dönthetett, a mérlegelésnél a tanulók szociális helyzete csak egy volt a lehetséges szempontok közül. „A támogatás felhasználható a tankönyvek iskolai könyvtári elhelyezés céljára történő beszerzésére, ha könyvtári kölcsönzéssel biztosítják a tanulók ingyenes tankönyvellátását. Az iskolának a támogatás meghatározott részét jogszabályban foglaltak szerint tartós tankönyv vásárlására kell fordítani.”¹¹ Az 1998-as rendelet ezt az arányt minimum huszonöt százalékban határozta meg, ám a tapasztalatok szerint ezt az előírást az iskolák nem teljesítették.

Az 5/1998 MKM rendelet, illetve a 23/2004 OM rendelet alapján a tankönyvvé nyilvánítás eljárásában vizsgálni kell, hogy a könyv a Nemzeti alaptanterv követelményeinek megfelelően alkalmas-e a tantárgy tananyagtartalmának oktatására, biztosítja-e a szaktudományok megfelelő mélységű tudományos feldolgozását, az ismereteknek az érintett korosztályoknak megfelelő pedagógiai módszerekkel, stílussal és nyelvezettel történő közvetítését, továbbá, hogy a könyv könyvészeti szempontból megfelelő-e. A 23/2004 OM rendelet szerint vizsgálni kell, hogy a könyv összhangban van-e az általános emberi normákkal, és hogy tartalmaz-e az egyenlő bánásmód követelményét sértő, vagy az esélyegyenlőtlenséget erősítő sztereotíp kijelentést, képet továbbá, hogy mentes-e a politikai állásfoglalástól. Legalább két, 2004-től három szakértő végzi a tankönyvvé nyilvánításra benyújtott könyv bírálatát, akik közül az egyik a szaktudomány területéről jön, míg másikuk gyakorló pedagógus. A harmadik bíráló, a technológiai (könyvészeti) szakértő. A jelenleg hatályos jogszabályok szerint szakértő az lehet, aki elvégezte az Országos Köznevelési Tanács (OKT) által előírt tankönyvszakértői tanfolyamot, és aki szerepel az erre a célra létrehozott szakértői névjegyzéken, vagy aki az adott szakterületen tudományos fokozattal rendelkezik. A tankönyvvé nyilvánítást végző hivatal a bírálatok alapján tesz javaslatot a könyv tankönyvvé nyilvánítására. A tankönyvvé nyilvánítás öt évre szól, de az meg is hosszabbítható. Az akkreditált tankönyvekről az oktatási tárca tankönyvjegyzéket készít. Nem vehető azonban fel a tankönyvjegyzékre az a kiadvány, amelynek beszerzési ára (az az ár, amit a tanuló, illetve szülője fizet) meghaladja az oktatási tárca által minden évben meghatározott legmagasabb beszerzési árat.¹² Emellett nem szerepelhet a listán az a könyv sem, amelynek ára az előző évhez képest indokolatlanul megnőtt. Ezek a normál piaci viszonyoktól idegen megkötések az oktatásirányítás azon aggo-

10 1993. évi LXXIX. törvény a közoktatásról 19.§ (1).

11 1993. évi LXXIX. törvény a közoktatásról 118.§ (5).

dalmát tükrözik, mely szerint egy teljesen liberalizált tankönyvpiacra elszabadulnának az árak.

2001-ben törvény születik a tankönyvpiac rendjéről, amelyet aztán 2004-ben módosítanak. A törvény újdonsága, hogy hatálybalépésétől tankönyvkiadással és terjesztéssel csak az foglalkozhat, aki tagja a korábban is érdekvédelmi szervezetként működő Tankönyves Vállalkozók Országos Testületének (TVOT). A TVOT etikai kódexben határozza meg az elvárható piaci magatartást és etikai bizottságában vitatja meg az ettől eltérő kiadói, terjesztői gyakorlatokat. A TVOT kizárhatja soraiból az etikai szempontból elmarasztalható tagjait. (Erre azonban, annak ellenére, hogy egyes kiadók bizonyítottan elkövettek etikai vétségeket, még nem volt példa.) A törvény értelmében az oktatásért felelős miniszter a továbbiakban a TVOT véleményének kikérésével határozza meg azt az összehatárt, amelynél magasabb fogyasztói ár alkalmazása esetén a tankönyv nem kerülhet fel a tankönyvjegyzékre. Újdonságértékű rendelkezés, hogy az iskolai tankönyvrendelésbe azokat a könyveket, amelyek nem szerepelnek a tankönyvjegyzékben, a szakmai munkaközösség, az iskolaszék, iskolaszék hiányában az iskolai szülői szervezet (közösség) és az iskolai diákönkormányzat egyetértésével lehet csak felvenni. A 25 százalékos tartós tankönyvi keretből már nem csak tankönyveket, de kötelező és ajánlott olvasmányokat, a 2004-es módosítás szerint elektronikus adathordozón rögzített tananyagokat, kis példányszámú tankönyveket is vásárolhatnak az iskolák, amelyek aztán könyvtári állományba kerülnek.

A kormány a 2003/2004-es tanévtől kezdődően biztosítja az ingyenes tankönyvhöz való hozzájutást az arra jogosultaknak, amelynek alapja a rászorultság. A tankönyvtámogatás rendszere már korábban is jelentős átalakuláson ment keresztül: míg a kilencvenes évek elején a támogatás a tankönyvkiadás támogatását jelentette, addig az évtized közepétől már a tankönyvvásárlás támogatását is (Polónyi 2000). Később ez utóbbi (normatív központi költségvetési támogatás formájában) vált meghatározóvá. A 2003-ban bevezetett rászorultság elvű kiegészítő támogatás 2006-ra teljesen kiszorította az alanyi jogon nyújtott támogatást. 2006-ban több mint hét milliárd forint közpénzt fordítottak a tanulói tankönyvvásárlás támogatására, ami jól mutatja, hogy az állam a vásárlói oldal jelentős tényezőjévé vált.¹³ A tankönyvek ingyenes biztosítása az arra jogosultaknak¹⁴ nem kizárólag a tankönyvek megvásárlásához nyújtott pénzbeli támogatás útján valósítható meg, de az iskolától történő tankönyv-kölcsönzés, napköziben, tanulószobában elhelyezett tankönyvek igénybevétele, használt tankönyvek által is. Az iskola igazgatója felel a normatív kedvezmények biztosításáért. Fontos adalék, hogy az Állami Számvevőszék (ÁSZ) 2006-os vizsgálata¹⁵ megkérdőjelezi,

12 A minisztérium több beszerzési árat is megállapíthat például a különböző technológiával készült kiadványokra vagy a tartós tankönyvekre, az alacsony példányszámú, speciális igényeket kielégítő tankönyvekre (gyógypedagógiai oktatás, nemzeti és etnikai kisebbségi oktatás stb.).

13 A tanulói tankönyvvásárlás költségvetési támogatása 1998-ban még csak 1,6, öt évvel később már 4,6, 2005-ben pedig 7,7 milliárd forint volt. (Ez a GDP arányában rendre 0,016, 0,020 illetve 0,035 százalékot jelent.) *Forrás: Jelentés a magyar közoktatásról 2006.*

14 Jelenleg ingyenes tankönyvellátásra az a nappali rendszerű iskolai oktatásban részt vevő tanuló jogosult, aki tartósan beteg; vagy testi, érzékszervi, értelmi, beszéd fogyatékos, autista, több fogyatékoság együttes előfordulása esetén halmozottan fogyatékos; vagy pszichés fejlődés zavarai miatt a nevelési, tanulási folyamatban tartósan és súlyosan akadályozott; vagy három- vagy többgyermekes családban él; vagy nagykorú és saját jogán családi pótlékra jogosult; vagy rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben részesül.

hogyan a támogatások eljutnak-e a végső kedvezményezettekhez, és hogy az arra jogosult tanulók tankönyvtámogatása, vagy ingyenes tankönyvellátása megvalósul-e. Valószínűleg néhány forráshiánnyal küszködő fenntartó „lenyeli” a támogatások egy részét. Más fenntartók ellenben kiegészítik az állami támogatást (például mindenki számára ingyenes tankönyvellátás biztosításával, vagy füzetsomagok megvásárlásával, tanévkezdési támogatással).

2004-ben az oktatási tárca hatályon kívül helyezi a '98-as rendeletet és új rendeletben¹⁶ szabályozza a tankönyvvé nyilvánítás, a tankönyvtámogatás valamint az iskolai tankönyvellátás rendjét. A rendeletet két év múlva módosítják¹⁷. A módosítások legfontosabb és leginkább kritizált eleme, a tankönyvi akkreditációnak az az új szempontrendszere, amely a szempontok némelyikét számszerűsített értékekhez köti (például a szakszavak szakkifejezések mennyisége, mondatok hosszúsága, képi elemek aránya).

2007-ben módosították a tankönyvpiaci törvényt.¹⁸ Eszerint 2008 januárjától csak a tankönyvjegyzéken szereplő kiadványokból választhat a pedagógus. A törvény ösztönzi a tankönyvkölcsönzést és a használt tankönyvek forgalmazását.

A PROSPERITÁS ÉVEI

A piac kialakulását jelentő első kb. négy-öt évet követően a tankönyvpiacra jelentős fellendülés indult meg. 1999-ben 142, egy évvel később már több mint 180 cég foglalkozott akkreditált tankönyvek kiadásával. De a Tankönyvesek Országos Szövetsége szerint az ezredfordulón a háromszázat is meghaladta azon kiadók száma, akik a tankönyvpiacra (nem feltétlenül minősített) kiadványaikkal jelen voltak.

1. táblázat A közoktatási tankönyvkiadásban részt vevő kiadók és könyvek száma, 1991/92 és 1996/97–2005/06

	1991/92	1996/97	1997/98	1998/99	1999/00	2000/01	2001/02	2002/03	2003/04	2004/05	2005/06
Kiadók	2	99	125	130	142	183	120	72	75	75	68
Jegyzékre vett kiadványaik	184	1978	2689	3346	4134	5151	4818	2666	2558	2843	2554

Forrás: Jelentés a magyar közoktatásról, 2003 és Jelentés a magyar közoktatásról, 2006.

15 Az Állami Számvevőszék ellenőrzése kiterjedt a közoktatási tankönyvellátás ágazati felügyeletének és szakmai irányításának, valamint a tankönyv-akkreditáció rendjének vizsgálatára, továbbá a tankönyvellátás költségvetési támogatásának rendszerének és az ehhez kapcsolódó monitoring rendszernek a vizsgálatára. Jelentés a közoktatási intézmények tankönyvellátási rendszerének ellenőrzéséről. Állami Számvevőszék, 2006. december.

16 23/2004. OM rendelet a tankönyvvé nyilvánítás, a tankönyvtámogatás valamint az iskolai tankönyvellátás rendjéről.

17 10/2006. OM rendelet a tankönyvvé nyilvánításról szóló 23/2004. rendelet módosításáról.

18 2007. évi XCVIII. törvény a tankönyvpiac rendjéről szóló 2001. évi XXXVII. törvény módosításáról.

A tankönyvi bevételek a tankönyvkiadás liberalizációja óta folyamatosan és dinamikusan növekedtek. A magyar könyvpiac legnagyobb szegmensének számító tankönyvpiac forgalma 2000-ben, amikor a tankönyvi kínálat a csúcsponton volt, 10,8 milliárd forint volt, megközelítette a teljes könyvforgalom a 28 százalékát.¹⁹

2. táblázat A magyarországi tankönyvforgalom fogyasztói áron, és az összes könyvforgalom arányában (folyó árakon)

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Tankönyvforgalom fogyasztói áron (milliárd Ft)	6,2	7,8	8,8	10,8	12,6	13,4	14,4	15,3	16,3	17,3
Tankönyvforgalom az össz-forgalom arányában (%)	25,4	25,9	26,2	27,8	27,6	25,0	25,3	26,4	26,0	26,4

Forrás: Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülete.

A bevételekből évek óta ugyanaz a 10-12 kiadó részesedik 1%-ot meghaladó arányban. A legnagyobb 9-10 kiadó adja az össz-forgalom 90 százalékát. Ezek közül négy számít nagynak: a Nemzeti, az Apáczai, valamint a Mozaik és a Műszaki.

3. táblázat A tizenkét legnagyobb tankönyvkiadással is foglalkozó kiadó részesedése* a tankönyvpiacra megrendeléseik összértékének arányában, 2004/05 (%)

Kiadó	Piaci részesedés a megrendelések összértékének arányában (%)
Nemzeti	31
Apáczai	20
Mozaik	11
Műszaki	10
Oxford	5
Cartographia	4
Krónika Nova	3
Konsept-H	3
Korona	3
Pedellus	2
Dinasztia	1
Pauz-Westermann	1
Egyéb	6

Forrás: Tankönyvrendelési adatbázis; Educatio Kht.

* A kiadók tankönyvlistán szereplő tankönyveinek száma és rendelési adatai alapján.

19 A Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesületének adatai alapján. www.mkke.hu.

A KERESLETI OLDAL

Az államszocializmus tankönyvellátásában a tankönyvek tartalma, kivitele és nem utolsósorban az időre való elkészülés, mind problematikus volt. Az 1985-ös közoktatási törvény nyomán tényleges szakmai autonómiára és a tantervek, tankönyvek, taneszközök terén innovációra vágyó pedagógusoknak jelentős igénye volt a szemléletükben, módszertanukban új tankönyvekre. Azok a kiadók, amelyek közvetlenül a tankönyvkiadás liberalizálását követően, vagy akár – segédletek, feladatgyűjtemények kiadásával – már azt megelőzően jelentek meg a piacon, óriási kereslettel találkozhattak. Ráadásul az iskolarendszer több évig tartalmi szabályozási vákuumban működött, mert miközben a régi tantervek elvesztették korábbi meghatározó szerepüket, aközben hosszan elhúzódott a Nemzeti alaptanterv kiadása. Ilyen körülmények között felértékelődött az oktatásban a tankönyvek jelentősége (Vágó 1997). A piacon megjelenő kiadók aztán bőséges kínálattal igyekeztek a keresletet kielégíteni. A kilencvenes években a pedagógusok többsége többféle könyvet is kipróbált, és az iskolák korábbi tankönyveik közel felét lecserélték. A tankönyvcserében a tanári keresgélés mellett a Nat-hoz igazodó helyi tantervekre és a Nat irányelveknek megfelelő tankönyvekre való átállás is szerepet játszott. Jellemző volt a kerettantervek megjelenését, egy-egy tantárgy óraszámának változását, illetve a tantárgy kezdési időpontjának megváltozását követő tankönyvcseré (Imre 2000). Mindez jól jelzi, hogy a közoktatási rendszerben a '90-es években lezajlott tartalmi változások legfőbb mediátorai a tankönyvek voltak (Vágó 1997).

4. táblázat A tankönyvek cseréjének mértéke az 1997 előtti években a különböző iskolatípusokban az összes használt tankönyv arányában a megkérdezett igazgatók szerint (%)

	Közismereti tankönyvek	Nyelvkönyvek
Általános iskolák	54,4	61,9
Gimnáziumok	43,8	69,6
Vegyes iskolák*	48,4	66,7
Szakképző iskolák	51,4	64,2

Forrás: Igazgatóvizsgálat 1997, OKI Kutatási Központ.

*Általános és középiskolai és/vagy általános és szakképzést egyaránt folytató intézmények.

A pedagógusok a piacon lévő kiadványokról kiadói tájékoztatókon, tankönyvbe-mutatókon, szakmai továbbképzéseken, a megyei pedagógiai intézetek könyvtáraiban, valamint a tankönyvi adatbázisból, szaklapokból tájékozódnak. A TÁRKI 2000-ben végzett kutatásában²⁰ a tankönyvválasztásuk alapjára vonatkozó kérdésre válaszolva a pedagógusok leginkább szakmai szempontokat említettek. A kivétel, a tartósság vagy más praktikus szempontok kevésbé jelentek meg. De az árral is ugyanez volt a helyzet, annál is inkább, mivel a könyvekért a szülők fizetnek (Imre 2000). A tanárok tan-

20 A TÁRKI 2000-ben végzett kutatása a magyarországi általános iskolai igazgatók, pedagógusok, és az általános iskolások szüleinek véleményét térképezte fel a tankönyvválasztás rendszeréről.

könyvválasztását erősen befolyásolja a kiadók marketing tevékenysége. Ezt jól érzékelteti egy másik, 1998-as, felmérés eredménye, amely szerint a tanárok választásában a kiadók munkatársainak lényegesen nagyobb szerep jutott, mint a tankönyvbemutató helyként is működő pedagógiai intézetek független szakembereinek (Karlovitz 2001). Az iskolaszék, vagy a szülői munkaközösség nem vesz részt a tankönyvválasztás folyamatában, annak ellenére, hogy ezt megtehetnék, sőt, a tankönyvjegyzéken nem szereplő kiadványokat csak az ő egyetértésükkel rendelhetné meg az iskola. A szülőknek észrevételeik legfeljebb az árra vonatkozóan vannak, szakmai kérdésekben nem nyilvánítanak véleményt, és erre az iskolák vezetése sem tart igényt (Imre 2000).

A kilencvenes évek végén a pedagógusok igen elégedettek voltak a tankönyvpiac kínálatával, ugyanakkor gyakran nehezen igazodtak el benne. A 2000-ben készült TÁRKI felmérés szerint az igazgatók 80 százaléka, a tankönyvfelelősök háromnegyede vélte úgy, hogy szűkíteni kellene a kínálatot. Bár legkevésbé a pedagógusok gondolják azt, hogy túl széles a kínálat, többségükben ők is a szűkítés mellett voltak. Ez igen meglepő annak fényében, hogy a kínálat végső soron az ő választási lehetőségeik kiszélesedését jelenti. Nehezen képzelhető el még egy olyan piac, ahol a fogyasztói oldal a kínálat szűkítését látná jónak.

A KÍNÁLATI OLDAL

Annak ellenére, hogy a tankönyvkínálat szerkezetét erőteljesen befolyásolják a közoktatásban lezajló reform folyamatok és az állami szabályozások sora, a tankönyvpiac egy szabályos piac, ahol a kiadók különböző módokon és eszközökkel (köztük más piacokhoz hasonlóan akár tisztességtelennek tekinthető eszközökkel is) versenyeznek egymással. Mivel ma Magyarországon alapvetően a pedagógusok választanak tankönyvet, azaz az ő döntéseik minősítik sikeresnek, vagy sikertelennek, végső soron piacképesnek, illetve piacképtelennek az egyes kiadványokat, a kiadók az ő kegyeiket keresik, őket igyekeznek megszólítani.

Hiába a legeslegjobb könyv, ha nem találkozik a tanárok igényével. Ugye? Hát sok esetben nem olyan jót igényelnek, nem mindig a legjobbra van szükség. Példa rá a mi K-sorozatunk, nemzetközileg elismert és hibát nem talál benne egyetlen lektor sem. Mindenki, egyetemi oktatók az egyetemen, ezt használták a tanítási gyakorlatokon és nem sikerült piaci sikert elérni vele. És tudnék olyan könyveket is mondani, amelyek nem ilyen jók, hibák vannak benne, koncepciózusan sem jó, terjengős, minden baja van, mégiscsak jól megy, mert elkapja azt, hogy mit is szeretnének a pedagógusok.

Az a tény, hogy a pedagógusok más (a szülők illetve az állam) pénztárcájának terhére választhatnak már önmagában is egy korrupciós helyzetet teremt. Ugyanakkor más szereplők (például a szülői közösség) szelektáló pozícióba juttatása sem lenne kevésbé problematikus, hiszen ők valószínűleg sokkal kevésbé tekinthetők kompetensnek.

Kiadói marketing

A kiadók különböző módokon törekednek megnyerni maguknak a rendelési pozícióban lévő tanárokat. Többségük szakmai folyóiratokban (akár saját szakmai folyóiratában) megjelentetett hirdetéseken, iskolákba eljuttatott könyvismertetőkön, tankönyvbemutatókon keresztül igyekszik megismertetni a tanárokat termékeivel. Sok kiadó szervez szakmai programokat, tanártovábbképzést, melynek során ismertetik azokat a módszereket, és pedagógiai elveket, amelyekre tankönyveik épülnek. Tankönyveik mellé tanári segédleteket, az interneten is letölthető tanmeneteket ajánlanak a tanároknak. A nagyobb kiadók – akár főállásban, akár jutalékos rendszerben –, referenseket, területi képviselőket alkalmaznak, akik az orvoslátogatókhoz hasonlóan járják a körzetükbe tartozó iskolákat, bemutatják a kiadó termékeit, tanácsokkal látják el a tanárokat és begyűjtik azok észrevételeit. Szintén a nagyobb kiadók azok, amelyek bázisiskolákkal is rendelkeznek. Ezek a kiadóval speciális szerződést kötött (egyéb-ként önkormányzati fenntartású) iskolák rendszerint minden kiadványból ingyen kapnak példányokat, kedvezményesen vásárolhatnak és bizonyos összeghatárig ingyen kapnak könyvtáraik a kiadó könyveiből. Cserébe az iskola vállalja, hogy rendszeres visszajelzést ad az oktatásban használt könyvekről, bemutató órákat szervez a környező iskolák pedagógusai számára, vagy más módon népszerűsíti a kiadó könyveit. Olyan gyakorlattal is találkoztunk, amiben a bázisiskolával kötött szerződés része, hogy az iskola vállalja, hogy (alsó tagozaton) a szükséges tankönyvek minimum a felét a kiadótól rendeli meg. Megjegyzendő, hogy ebben az esetben az iskola igazgatója által aláírt szerződés egyben az egyes pedagógusok, szaktanárok tankönyvválasztási jogának korlátozását is jelenti, a szülői érdekek teljes figyelmen kívül hagyásáról nem is beszélve. A rendelési nagyságtól függő árkedvezmények sora szintén megkérdőjelezi, hogy a mások pénzéről döntő iskola a pedagógiai, módszertani, szakmai szempontból az adott tanulóközösségnek ténylegesen megfelelő tankönyveket választja-e. Erre a torzításra csak egyetlen példa: a marketing terén a piacon élenjáró Apáczai Kiadó a rendelési nagyságtól függően különböző mértékű „visszatérítést” ad az iskoláknak. (Tehát nem annak, aki fizet, hanem annak, aki rendel!) Ezt az iskola által meghatározott számlára utalja át, ami az esetek többségében vagy az iskola saját alapítványának, vagy az iskola fenntartójának (általában a helyi önkormányzatnak) a számlája. Hogy aztán ezekből a pénzekből mire költenek azt csak sejteni lehet. (Volt például olyan pedagógus adatközlőnk, aki arról számolt be, hogy az így visszatérített pénzből ment el a tanári kar kirándulni. De ha a pénz az önkormányzat számlájára kerül, akkor azt a közoktatáshoz még ennyire sem kötődő tevékenységre is költhetik.) Az Apáczai Kiadó „exkluzív ajánlata” szerint egy hároméves szerződéssel akár 30 százalékos visszatérítés is elérhető.²¹ Talán nem csoda, hogy az Apáczai konkurensei rendre a kiadó tisztességtelen piaci magatartását hangsúlyozzák, és számos példát említenek arra, hogy az egzisztenciálisan kiszolgáltatott pedagógusok azért nem rendelik meg kiadványaikat, mert az igazgató, vagy az önkormányzat arra utasítja őket, hogy apáczais könyvből tanítsanak.

21 Lásd a kiadó honlapját:

http://www.apaczai.hu/start.php?methode=show_news&nyelv_id=1&news_id=20.

Az árat természetesen más kiadók is versenytényezőnek tekintik: gyakoriak az internetes rendeléshez, valamint a különböző tankönyvcsomagokhoz²² kapcsolódó kedvezmények. (Ez esetben nem visszatérítésre kerül sor, hanem kevesebbet fizet a szülő, az állam, az önkormányzat.) A csomagkedvezményekhez sokszor ajándékot is adnak a kiadók a pedagógusnak (pl. tanári kézikönyvek) vagy az osztálynak (pl. falitáblák). A (jellemzően alsó tagozatos) tankönyvcsomagokat viszonylag jelentős kedvezményekkel ajánlják a kiadók, nem véletlenül. Ha egy iskola példának okául elsősei számára megrendeli egy bizonyos kiadó tankönyvcsomagját, akkor nagy valószínűséggel más kiadótól már nem, vagy csak egy-egy kiadvány erejéig rendel. A csomagba belerakhatnak a piacon kevésbé jól menő, vagy újonnan megjelenő és ezért kevésbé ismert kiadványokat is. Ráadásul a kiadó számíthat arra, hogy az iskola a tananyag egymásra épülésének biztosítása érdekében a következő három évben is tőle fog rendelni.

Üzleti stratégiák

A piacon egy százalékot meghaladó részesedéssel rendelkező kiadók állandóan szemmel tartják egymást és különböző stratégiákat alkalmaznak részesedésük megtartása, illetve növelése érdekében. Nem csak az árral, de a minőséggel, a jól ismert szerzőikkel is versenyeznek. Egyesek innovativitásukat, mások a megbízhatóságukat, hagyományosságukat hangsúlyozzák. Az alábbiakban felsoroljuk azokat a főbb stratégia típusokat, amelyek a kiadók jellemzően követnek. Bár a kiadók általában besorolhatóak a különböző típusokba, némelyikük piaci magatartásán megfigyelhető a különböző stratégiák kombinálása.

Erőtéljes marketing

Minden kiadó célja a tanárok megnyerése, de vannak, olyan kiadók, akik ezt – a fentiekben ismertetett példákban szereplő kiadókhöz hasonlóan – a többiekénél jóval erőteljesebb marketing munkával igyekeznek elérni, és a marketing üzleti stratégiájuk központi eleme.

Elmennek az iskolába és azt mondják, ez egy vadonatúj kiadó kérem, Magyarország számára kifejlesztette ezt a könyvet, ami az új érettségire megfelelő, hogy ha az iskola úgy dönt, hogy ezt tudja használni, minden egyes tanárt felszerelünk tanárikönyvvel, hanganyaggal, segédanyaggal, ilyen anyaggal, mindenki mindent megkap, az égvilágon mindenre gondolunk. Hetente fog jönni a képviselőnk és megkérdezi, hogy van-e valami igény. Még hozzáadunk önnek ennyi és ennyi kedvezményt és akkor ez így nagyszerű lesz. [...] Tehát teljesen azokat a kereskedelmi módszereket [alkalmazzák], amivel mondjuk én egy új színes televíziót el akarnék adni vagy bármit, zoknit, akármit.

²² Tankönyvcsomag egy olyan, a kiadó által előzetesen összeállított csomag, amely egy adott évfolyam minden tantárgyához tartalmaz tankönyveket, esetleg munkafüzeteket, feladatlapokat stb. függetlenül attól, hogy ezek szerepelnek-e a tankönyvlistán.

A konkurensok általában tisztességtelennek tekintik az ilyen erőteljes marketinget, mert szerintük a tankönyv egy sajátos árucikk (nem televízió és nem zokni), egy olyan árucikk amelynek előállításával komoly társadalmi felelősség is hárul a cégre.

Tankönyvek a közoktatás teljes vertikumára

Ma a piacon a Nemzeti Tankönyvkiadó az egyetlen olyan kiadó, amelyik a közoktatás teljes vertikumára ad ki tankönyveket, úgy hogy közben egy-egy tárgyhoz egyszerűen akár több alternatívát is kínál. Ez alapvetően a kiadó múltjának köszönhető. A kilencvenes évek előtt a monopolhelyzetben lévő kiadó szerkesztőségeiben született szinte valamennyi közoktatásban használt tankönyv, és e szerkesztőségek, szakmai műhelyek a rendszerváltás viharai után is, némileg megtépázva ugyan, de biztosították azt a szakmai bázist, amely egy all-round kiadó működésének előfeltétele. A kiadó bizton számíthat azokra a tanárookra, akik kevésbé hisznek a pedagógiai, módszertani újításokban és értéknek tekintik a kiadó felhalmozott tapasztalatát. (Ráadásul annak ellenére, hogy mára a többségi tulajdonosa egy finn vállalat, és semmilyen értelemben nem tekinthető nemzeti intézménynek, neve vonzza azokat, akik úgy vélik „a Nemzeti” a biztos, a megbízható.) Jól érzékelhető a nagyobb kiadók törekvése arra, hogy ők is all-round kiadóvá váljanak. Például az Apácai és a Mozaik is indult 2004-ben Nemzeti Tankönyvkiadó privatizációs pályázatán, hogy megszerezze az egykori monopóliumot és annak piacát. Az előbbi az általános iskola alsó tagozatán, az utóbbi inkább a felső tagozaton erős, mindkettő igyekszik „felfelé”, illetve „lefelé” terjeszkedni. De a Műszaki kiadónál is egyértelműen megfigyelhető az a törekvés, hogy jelen legyen a közoktatás teljes vertikumán.

Folyamatos innováció és magas minőség

Bár fejlesztést a folyamatosan változó szabályozásokkal és oktatási koncepciókkal való lépéstartás érdekében mindegyik kiadó végez, kevés esetében tekinthető az innováció az üzleti stratégia meghatározó elemének. Azok a kiadók, amelyek folyamatosan törekednek szemléletükben és megjelenésükben is új kiadványok elkészítésére elsősorban a pedagógiai munka megújulását szorgalmazó, az új módszerekre és oktatási elképzelésekre nyitott tanárokat célozzák meg. Kevésbé bízhatnak abban, hogy a gondolkodásukban és használt módszereikben hagyománykövetőnek tekinthető pedagógusok csoportja rászánja magát a tőlük is (szellemi) befektetést igénylő új könyvek kipróbálására. Az egyik innovatív kiadó vezetője szerint például tankönyveiket elsősorban a képzetesebb, felső tagozaton, illetve gimnáziumban tanító tanárok választják. A fejlesztést nehezíti, hogy miközben az egy időigényes, a kiadók beszámolóit szerint egy tankönyv esetében is minimum egy, de sorozatok esetében akár három-négy évet is igénybe vevő folyamat, aközben a tankönyvjóváahagyás feltételei viszonylag gyakran változnak.

Egy szegmensen tartós siker

A közepes méretű kiadók egy részének meghatározó stratégiája a valamely piaci szegmensben való piacvezetői pozíció megszerzése, megtartása. Ezt általában viszonylag kevés számú kiadvánnyal, egy-egy sikeres szerző tankönyvsorozatával, és az ahhoz kapcsolódó egyéb kiadványokkal (szöveggyűjtemény, feladatlapok stb.) biztosítják. Az ilyen stratégiát követő kiadók nem ritkán igyekeznek saját maguk kiadni – egyébként nagy példányszámú – sikertankönyveik konkurensait is, csak hogy a piaci szegmensre mások ne törhessenek be hasonló kiadványokkal. Példa erre az az irodalom tankönyvekre specializálódott kiadó, amely bár folyamatosan átdolgozta azt a tankönyvet, ami, még a nyolcvanas években, a Tankönyvkiadónál jelent meg, és ami a szerző átszábitásával sikeressé tette a mostani kiadót, mellette két másik irodalom tankönyv sorozatot is kiadott. „Mi saját magunknak csináltunk konkurenciát, hogy inkább itt legyen választási lehetőség, mintsem hogy más kiadónak eszébe jusson irodalom könyveket gyártani” – mondja erről a kiadó vezetője.

Az angol nyelvű könyvek piaca is egy elég jól lehatárolható piaci szegmens, ahonnan a piacvezető külföldi kiadók az anyacég stabil szellemi és pénzügyi bázisára építve tarthatják távol konkurensaiket. Ide, bár igen jelentős és meghódítandó piacnak számít, nagyon nehezen tudnak betörni még a nagy, tőkeerős kiadók is. Az angol nyelvű könyvek piacán a teljes piaci vertikumon jelen lévő Nemzeti is csak 23, az Apáczai mindössze 8 (tankönyvjegyzéken szereplő) kiadvánnyal van jelen, és sem a Mozaiknak, sem a Műszakinak nincsen angol tankönyve, miközben a piacvezető Oxfordnak 111, fő versenytársának a Longman-nek 88 jegyzéken szereplő könyve van.²³ A bevételeket nézve meg ennél is nagyobbak a különbségek.

A képet némileg árnyalja, hogy ha a nagy kiadók nem is, az elmúlt években két külföldi (görög) kiadó versenyre kelt a piacvezetővel, és a nyelvű könyvek piacán eddig ismeretlen marketing módszereiknek köszönhetően rövid időn belül jelentékeny piaci pozíciót vívtak ki maguknak.

Piaci rések felkutatása

A kisebb kiadókra jellemző piaci magatartás a piaci rések felkutatása és azok hosszú távú birtoklása. Ezeket a réseket a kicsi, de speciális igényekkel bíró kereslet jellemzi. Ilyen például a két-tannyelvű iskolákba, illetve a nemzetiségi iskolákba járók, vagy a a gyógypedagógiai oktatásban résztvevők tankönyvszükséglete.

Megkerestük mindig azokat a pontokat, ahol úgy éreztük, hogy nincs akkora verseny... És amikor úgy láttam, hogy [...] a verseny olyan erőssé válik, hogy nem tudjuk minden szegmensben tartani magunkat, [...] akkor elkezdtük ezt szűkíteni és koncentrálni bizonyos területekre. Tudomásul kellett vennünk, hogy olyan kiadó már nem leszünk, amelyik nagyon széles skálán tud versenyképes maradni. Annyi tőkénk nincs, meg energiánk sem, és talán nem

23 Az adatok a 2007 novemberi állapotokat tükrözik, forrásuk a Közoktatási Információs Iroda honlapja: www.kir.hu.

is célunk ez, hogy annyira növekedjünk. És akkor a perifériákra mentünk ki. Ezek a perifériák a gyógypedagógiai oktatás, a nemzetiségi oktatás és a két tannyelvű oktatás. Ezeken a területeken nagyon csekély a verseny, mivel a példányszámok alacsonyok, a nagy kiadóknak nem igazán éri meg ezzel foglalkozni.

Az alacsony példányszámok miatt a nagyobb kiadóknak nem éri meg belépni a piacra, aminek igen hosszadalmas és költséges fejlesztések sora az előfeltétele. A résekben gyökeret vert cégekre a nagyok közül csak az allround-típusú kiadók jelenthetnek némi veszélyt, meg persze az ha, az állam felfüggesztené ezen területek igen jelentős támogatását.

AHOL NINCS TÚLKÍNÁLAT

A közoktatásnak vannak olyan szegmensei, ahol sem korábban sem most nem jellemző a tankönyvi túlkínálat. Ez a szakképzés, a gyógypedagógia és a nemzetiségi és etnikai kisebbségi oktatás területe. Mindhárom szegmens jelentős az állami szerepvállalás. Állami támogatások hiányában, tisztán piaci alapon nem születnének meg ezeknek a területeknek a többnyire ezer alatti, kis példányszámú kiadványai, hiszen a fajlagos fejlesztési és gyártási költségek igen magasak. A támogatások rendszere az utóbbi időben többször is módosult, de alapvetően a következő elemekből tevődött össze: 1. tankönyvfejlesztések támogatása, 2. támogatási szerződések kötése a kiadókkal a tankönyvek utánnomására, 3. az érintett tanulók tankönyvvásárlási támogatása kiemelt normatíva révén, vagy a tanulók ingyenes tankönyvellátottságra való jogosultságának biztosítása. 2006-tól a finanszírozási rendszer ezeken a területeken egyre inkább a tanulók, illetve az iskolafenntartók támogatásának irányába tolódott el, miközben a tankönyvek növekvő része piaci áron kerül forgalomba.

A szakképzési tankönyvek piaca első ránézésre jelentősen eltér a gyógypedagógiai és kisebbségi oktatás tankönyveinek piacától, hiszen a szakképzésben nagyságrendekkel magasabb a résztvevő diákok száma. Csakhogy ők megoszlanak a több száz közoktatásban oktatott szakma között, ezért az egyes szakmák különböző szaktankönyveire már nincs akkora kereslet, hogy azt piaci alapon ki lehetne elégíteni.

A kilencvenes években a szakképzés teljes átalakítását célzó programok indultak el, amelyek változásokat indukáltak a szaktankönyvek kiadásának terén is.²⁴ A programokat irányító Nemzeti Szakképzési és Felnőttképzési Intézet (NSZFI), (korábbi nevén Nemzeti Szakképzési Intézet (NSZI)) tankönyvfejlesztési pályázatok sorát írta ki, azzal a céllal, hogy korszerű az új modularizált képzési szerkezethez illeszkedő tankönyvek szülessenek. Az oktatási tárca háttérintézményeként működő NSZI kiadó-

24 A reformokra azért volt szükség mert a szakképzés számos sebből vérzik. Mindeddig köszönő viszonyban sem volt a valós munkaerő-piaci igényekkel, és a képzés nem készítette fel a tanulókat arra, hogy a változó körülményekhez később alkalmazkodni tudjanak. Ráadásul a szakmastruktúra korszerűtlen, rendkívül szétaprózott. Ezt a szétaprózottságot jól tükrözi, hogy 1994-ben több mint ötszáz szakmában folyt képzés, és a középfokú oktatásban nyilvántartott hozzávetőleg 3500 könyv közül 3000 minősült szakmai tankönyvnek. Korábban minden szakterületen, a létező átfedések ellenére, önállóan írtak tankönyveket a képzés teljes vertikumában, ami nyilvánvalóan nagyfokú pazarlást eredményezett (Tóth 1997).

ként is tevékenykedik, amit élesen kritizálnak a piacról élő kiadók, aki számára a gyors változások, a képzési rendszerben lévő bizonytalanságok egyébként is növelik az üzleti kockázatot.

TERJESZTÉS

A kilencvenes évek első felében nagyon kevés vállalkozás foglalkozott tankönyv-terjesztéssel. A Tankönyvkiadó 1992-ben az egész országot lefedő, öt regionális terjesztő vállalatból álló hálózatot hozott létre (ezt aztán a privatizációt követően eladták). Az újonnan megjelent kiadók azonban ritkán szerződtek terjesztőkkel, helyette maguk végezték ezt a tevékenységet is: a beérkezett rendeléseket postai szállítással, vagy saját fuvarozással elégitették ki.

Hát a lakásnak a konyhaasztala volt a Kiadó, ott csomagoltuk a könyveket. Aztán ez később átkerült a nyomdába, ott csomagolták, utánvétellel feladtuk, hordtuk ki a Wartburggal a postára. Egy ember a postán adta át. Rakodókkal raktuk a könyvet, jobb első, hátsó ülésen, csomagtartón, ahova csak kellett.

A TVOT szerint az évtized közepén a tankönyvek 40 százalékát, jelenleg mintegy 90 százalékát terjesztők juttatják el az iskolákba. A tankönyvek rendelését az iskolák tankönyvfelelősei (egy pedagógus, esetenként az iskolatitkár, vagy az igazgatóhelyettese, ritkán az igazgató) végzik, amiért jutalékot kapnak a kiadóktól. Január, február során véglegesítik a megrendelni tervezett tankönyvek listáját, majd ezt követően megküldik a rendeléseket az iskolával erre a feladatra szerződött egy, vagy több terjesztőnek, vagy közvetlenül a kiadónak. A terjesztő feladata a megrendeléseknek a kiadók felé történő továbbítása, a tankönyvek kiszállítása, a maradék könyv visszaszállítása, és az évközi árusításról való gondoskodás. Magát az értékesítést (a pénz beszedését) vagy a tankönyvfelelős, vagy a forgalmazó végezi. A terjesztők akkor tettek szert nagyobb szerepre, amikor szigorodtak a pénzügyi szabályok, miszerint minden tanulónak kiadónként számlát kell kiállítani a megvásárolt könyvekről. Ekkor a megnövekedett feladatokat már nem tudták ellátni az iskolai tankönyvfelelősök, az iskolák terjesztőkkel kötöttek szerződéseket.

Egyes kiadók felismerték, hogy a terjesztők révén befolyásolhatják a pedagógusok tankönyvválasztását, és ezért a piacon általános tizenöt százalékos jutalékot meghaladó jutalékot ígérve érdekeltté teszik őket kiadványaik propagálásában. Erről a sokak szerint meglehetősen etikátlan gyakorlatról azonban rendszerint sem az érintett kiadók, sem a terjesztők nem nyilatkoznak, arra csak a versenytársak utalnak.

Mivel most már a terjesztők vannak közvetlen kapcsolatban az iskolákkal, a tanárok igényei, visszajelzései náluk gyűlnek össze és ezek a kiadók számára igen hasznos információk. A terjesztők ráadásul több kiadóval is szerződéses viszonyban állnak, és pontos képük van a megrendelések alakulásáról. Sok esetben raktározással is foglalkoznak. Mindezek miatt a kiadónak nem mindegy, milyen kapcsolatot tudnak kiépíteni a terjesztőkkel. Az évek során terjesztők között is megindult a koncentráció. Egyes terjesztők nagyon megerősödtek és a közepes méretű kiadókhoz hasonlóan éves szinten több százmillió forintos nettó árbevételt könyvelhetnek el, ami egyben a ki-

sebb, de akár még a közepes méretű kiadókkal szembeni erőfölényüket is megalapozza. Egyre inkább képesek diktálni a jutalék mértékének, a fizetés idejének és módjának megállapításakor.

A KIADÓK ÉS AZ ÁLLAM

Az állam meghatározó tényezője a tankönyvpiacnak. Azzal, hogy kötelezővé teszi az iskolai oktatást közvetett módon kötelezi a fogyasztót a termék megvásárlására²⁵ és különböző jogszabályokkal korlátozza, illetve befolyásolja a piaci szereplők döntéseit. Az elmúlt több mint másfél évtizedben változó mértékben és formában ugyan, de támogatást nyújtott bizonyos tankönyvek kifejlesztésére, előállítására, illetve tankönyvvásárlásra. 2004-ig egyedüli, 2004-től kisebbségi tulajdonosa a legnagyobb tankönyvkiadónak. Ezen túlmenően a mindenkori oktatási tárca a tankönyvvé nyilvánítás szabályozásával igyekszik biztosítani a tankönyvek minőségét.

Bár az állam hatása a piaci folyamatokra a kilencvenes években is jelentős volt, ez 2001-től egyre erőteljesebbé vált, amit a kiadók, akik egy ésszerű, kiszámítható és stabil szabályozási rendszer létét persze szükségesnek tartanak, egyöntetűen a piac elleni támadásként élnek meg. A kiadók és az oktatási tárca közötti viták leghevesebben a tankönyvjóváhagyás szabályozásának változásai körül és legújabban a tankönyvpiaci törvény módosítása kapcsán lángoltak fel. Míg ez utóbbi azzal vált a kritikák céltáblájává, hogy a jövőben csak a tankönyvjegyzéken szereplő kiadványok közül engedni választani a tanárokat, addig a tankönyvvé minősítés mindenekelőtt túlszabályozottságával vívta ki a kiadók ellenszenvét.

A tankönyvvé nyilvánításról szóló OM rendelet már korábban hivatkozott 2006-os módosítása a hatósági tankönyvbírálati szempontok némelyikét számszerű határértékekhez köti. Erre íme néhány példa:

a) *Vizsgálni kell, hogy a tankönyv kellően szemlélteti és/vagy magyarázza-e a tananyagot. Ebben az esetben előírás, hogy valamennyi tantárgy esetében az 1-12. évfolyamon átlagosan legalább egy kép vagy ábra jusson a tankönyvi oldalakra.*

b) *Vizsgálni kell, hogy a tankönyv nyelvezete megfelel-e a tanulók fejlettségi szintjének. Vizsgálni kell, hogy a megnevezett évfolyamok esetében a tényleges tankönyvi ismeretanyagot bemutató szövegekben (idézetek, lábjegyzetek, képletek nélkül) a 150 betűhelynél (karakterek száma szóközökkel) hosszabb mondatok %-os aránya ne haladja meg: 1-2. évfolyamokon az 5%-ot, 3-4. évfolyamokon a 10%-ot, 5-6. évfolyamokon a 20%-ot, 7-8. évfolyamokon a 25%-ot, a szakiskolai 9-10. évfolyamokon a 25%-ot, a középiskolai évfolyamokon a 35%-ot.*

c) *Vizsgálni kell, hogy a tankönyvben szereplő szakszavak, szakkifejezések mennyisége és nehézségi szintje megfelel-e a kérelemben bemutatott tanulási céloknak, és az alkalmazni kívánt évfolyamokon tanulók életkorából következő fejlettségi szintnek. A tankönyvnek tartalmaznia kell a tananyagban tárgyalt új szakszavak felsorolását, az alapfokú oktatáshoz használt tankönyvek esetében rövid értelmezését. Középiskolai tankönyv esetében *-gal meg kell jelölni az érettségi vizsga részletes követelményeiről szóló*

25 Létezik ugyanakkor olyan alternatív iskola, ahol egyes évfolyamokon nem használnak tankönyveket. Ez a gyakorlat kivételnek számít.

40/2002. (V. 24.) OM rendeletben foglalt gimnáziumi és szakközépiskolai érettségi vizsgák egyes tantárgyaihoz rendelt szakszavakat. Előírás az idegen nyelvi tankönyvek és a szakmai tankönyvek kivételével, hogy a megnevezett évfolyamok esetében az egymástól eltérő speciális szakszavak (tudományos szakszavak, szakkifejezések, amelyek a mindennapi nyelvben nem használatosak) átlagos előfordulási sűrűsége mondatonként ne haladja meg: 1-4. évfolyamokon a 0,3 értéket, 5-8. évfolyamokon a 0,5 értéket, 9-12. évfolyamokon a 0,8 értéket. Átlagos előfordulási sűrűség a vizsgált szövegben az előforduló egymástól eltérő szakszavak és az előforduló mondatok számának hányadosa.

d) Vizsgálni kell, hogy a tankönyv ábra- és képanyaga ad-e segítséget az előzetes ismeretek aktivizálásához, az információk rendszerezéséhez, jelenségek összehasonlításához, folyamatok, összefüggések, problémák megértéséhez, valamint a tanulók értékre neveléséhez. Előírás, az idegen nyelvi tankönyvek és a szakmai tankönyvek kivételével, hogy a képi elemek (térkép, grafikon, diagram, kép, ábra, egyéb vizuális jellegű illusztráció) 25%-ához közvetlenül kérdések vagy feladatok kapcsolódjanak.²⁶

A kiadók nem magukat a szempontokat, hanem azok mérendőségét bírálják. Egyöntetűen úgy vélik, hogy az ilyen jellegű szempontrendszer teljesen idegen a tankönyvírás és az oktatás világától, az nem más mint a túlzott bürokrácia megnyilvánulása. Ráadásuk az új számszerűsített szempontok alkalmazása egyes tárgyakhoz tartozó tankönyvek esetében értelmetlen. Például egy irodalom tankönyv képi elemeihez sokszor erőltetett kérdéseket, feladatokat kapcsolni. De nem pusztán az új szempontrendszereket, hanem a tankönyvvé nyilvánítás teljes procedúráját kritizálják a kiadók. A tankönyvjóváahagyás jelenlegi folyamatát valamennyi általunk megkeresett kiadó merevnek, túlzottan bürokratikusnak, hosszadalmasnak és drágának tartja. Sokan megfogalmazták, hogy olyanok bírálják el a benyújtott anyagokat, akik szakmai tudása erősen megkérdőjelezhető. Vannak, akik a szabályozásból hasznot húzó érdekcsoportokra hívják fel a figyelmet. Az akkreditáció költségeit mindegyik kiadó magasnak tartja.²⁷

„Én ilyen panaszfal vagyok, időnként hívogatnak [a kiadók], ma hívott az egyik kiadó, hogy visszakarta a kéziratot, imprimatúrát, amit négy színben lefénymásolt, színes fénymásolóval, 100 ezer forintért, hogy az esztétikai illetve technológiai szakértő üzeneti, hogy a sárga mezőn csúnya a kék betű. Most azt mondja ez a Kiadó hogy az a kínos benne, hogy fekete volt. De most nem kezd tiltakozni, azt mondja, nagyon szépen köszönjük, kijavítottuk, és visszaküldjük. Idegölő macera!

Egy másik nagy fájó pontja és egy problematikája a magyar oktatásügynek, hogy akik értékeli és minősíti a tankönyveket, azok bizonyos papírokat kell, hogy bemutassanak a tudásukról a minisztérium felé. Be kell mutatniuk azt, hogy ők ilyen végzettséggel rendelkeznek, ennyi ideje tanítanak, ilyen tanfolyamot még elvégeztek, és így tovább és utána kész, megkapják rögtön

26 10/2006. OM rendelet a tankönyvvé nyilvánításról szóló 23/2004. rendelet módosításáról, 2. számú melléklet.

27 A tankönyvvé nyilvánításban jelenleg fizetendő igazgatási díj új tankönyv esetében 20.000 forint, hosszabbítás esetén 11.000 forint nyomdai (A/5) ívenként.

az értékelési lehetőséget, ők akkor már tankönyvértékelők. Lehet, hogy tők hülyék, mert azért a bölcsészkart ugye mindannyian elvégeztük és tudjuk, hogy át lehet menni azokon a vizsgákon. Széles látókörűséget nem tud egy papír bemutatni, okosságot nem tud egy papír igazán igazolni és sokszor olyan, tényleg bornírt okok miatt vannak problémáink a tankönyvvé minősítéssel kapcsolatban, amelyek hát mélyen elgondolkodtatnak.

Tudniillik az a tankönyvszabályozás, ami most így létrejött, itt pontosan meg tudnánk fogalmazni – ha kikapcsolja a magnót, akkor sem teszem szívesen -, hogy kik azok, akik hasznot húznak abból ma közvetlenül, hogy ez a szabályozás létrejött. Van olyan vállalkozás, aki ebből egészen konkrét üzletet köt, a kiadókkal elővizsgálatokat folytat a tankönyvnel, és gyakorlatilag az ő anyaguk nélkül, mert nincs konkurensük, ezért az ő anyaguk nélkül nem is lehet beadni jóváhagyásra könyvet.

Amit a kiadók a piaci folyamatokra kártékonyan ható, túlzott állami beavatkozásnak tekintenek, azt az oktatási kormányzat minőségbiztosításnak tartja. Ami a kiadók szerint életidegen, az a tárca szerint objektív értékelés. Míg a kiadók véleménye szerint a pedagógusok szelekciójára kellene bízni annak biztosítását, hogy minőségi tankönyvekből tanuljanak a diákok, addig az állam ezt elsősorban szabályozással, piaci korlátok beépítésével és fenntartásával kívánja elérni. Ezt szolgálja a törvénymódosítás is, melynek értelmében 2008-tól már csak a tankönyvjegyzéken szereplő kiadványok közül választhat a pedagógus.

[A szabályozás folyamatos változása] részben a folyamatos tartalmi kihívásoknak is a következménye, részben nem tudom, hogy nevezhetjük-e túlburjánzott könyvkiadói, könyvforgalmazói körnek, az ő működésüknek a szabályozott tevékenységét volt hivatott rendezni. És mindezek mellett világossá vált az oktatásirányítás számára, hogy nem az a célszerű, hogy ha a tankönyvpiac egy szabadon áramló folyamat, hanem a mai napig azt képviseljük, hogy egy korlátozott piaci rendet érdemes fenntartani. (Az Oktatási és Kulturális Minisztérium főtanácsadója)

Úgy tűnik az oktatásirányítás nem örül túlzottan az általa „parttalannak” tartott kínálatnak, mert ez véleménye szerint ellene hat a minőségnek, különösen mert a pedagógusok eddig választhattak olyan kiadványt is, ami nem ment át a hatósági minőségvizsgálaton.

Én azt hiszem, hogy az arany középutához kellene visszatérni, tehát bizonyos tekintetben most a kínálat parttalan gazdagságával a ló túlsó oldalán vagyunk a nagy választék jelenléte révén. Ugye a tantervekhez, az oktatási programokhoz kell egy-egy intézménynek, pedagógusnak kiválasztania, hogy mely tankönyvből akar tanítani, melyik tankönyv elégíti ki, melyik tankönyv révén tudja teljesíteni azt a célt, ami a pedagógiai és nevelési programban benne foglaltatik. Na most ha egy-egy tantárgyhoz, mondjam azt, hogy csak 12 fféle tankönyv áll rendelkezésre, vajon a pedagógusnak van-e módja mind a 12 tankönyvet áttanulmányoznia és kiválasztania, hogy melyik a legmegfelelőbb tartalmi szempontból? Én attól tartok, hogy a választás

olyan motiváció útján is érvényesül, hogy milyen az egyes kiadónak a marketing tevékenysége. Azt hiszem, hogy ezzel pontosan kifejezem, hogy mire gondolok. A kiadó plusz-szolgáltatás kínálata szerepet játszhat abban, hogy a pedagógus, az intézmény, a 12 féle tankönyvből melyik könyvet választja ki. Most akkor kérdezzük meg magunktól, hogy a kitűzött pedagógiai programot biztos, hogy tudja segíteni az ilyen fajta módon kiválasztott tankönyv? A választ adja meg ki-kí a maga módján. Az, hogy az árlimitnek a változatlan életben tartása, hogy csak a tankönyvjegyzéken szereplő tankönyvből való választás lehetősége marad meg a közeljövőben, talán ezt a parttalan kínálatot igyekszik kordában tartani és nem konkrétan megfogalmazott oktatáspolitikai célhoz kötném ezt az utat, hanem az ésszerűséghez. (Az Oktatási és Kulturális Minisztérium főtanácsadója)

Ugyanakkor a tankönyvvé nyilvánításra vonatkozó kiadói véleményt támasztja alá az Állami Számvevőszék korábban hivatkozott 2006-os jelentése, amely szerint az akkreditációs eljárás „az eddigi tapasztalatok szerint költséges, árfelhajtó hatású az eljárási díjfizetési kötelezettség miatt, amelyet a kiadók törekednek az árakban érvényesíteni. Lassú és bonyolult, mert az eljárásban számos intézmény, szakértő és testület vesz részt. Az engedélyezési kritérium rendszere miatt egyszerre túl- és alulszabályozott, amelynek megalapozottságát szakmai körökben is vitatják.”²⁸

A szabályok szigorításának hátterében egyrészt az áll, hogy az állam a tankönyvvásárlás támogatására egyre jelentősebb összegeket költ, és bár a mindenkorai oktatás irányításnak soha sem mindegy hogy miből tanul a felnövekvő generáció, így, hogy a pénze is „benne van”, még inkább érdekelt abban, hogy befolyásolja, mire is megy el ez a pénz. Márpedig – szól az oktatásirányítás érvelése –, jelenleg a tankönyvellátásra fordítható normatíva egy része tankönyvnek nem minősített kiadványokra költődik, és a más pénzéről döntő pedagógus választására nem feltétlenül jellemző a takarékoság. Ezért kell a pedagógust arra szorítani, hogy az árkorlátot meg nem haladó, minősített tankönyvek közül válasszon. Nem mellékesen az ÁSZ jelentés is szorgalmazza, hogy a tankönyvellátásra fordítható normatívát kizárólag a hivatalos tankönyvjegyzéken szereplő könyvekre használják fel és javasolja a miniszternek, hogy ellenőrizze és biztosítsa a tankönyv elnevezés használatának jogosultságát.

Másrészt a szigorítások hátterében a 2000-ben és 2003-ban végzett PISA (Programme for International Student Assessment) felmérések, illetve az ezt követő országos kompetencia felmérés, valamint az oktatási tárca által 2005-ben megrendelt tankönyvvizsgálatok eredményei húzódnak. A PISA vizsgálatok azt mutatták, hogy a magyar diákok olvasási-szövegértési, matematikai és problémamegoldó képességei elmaradnak a fejlett országokban tanuló társaikétól. A tankönyvvizsgálatok eredményei szerint a vizsgált kiadványok tömények, szövegük nehezen érthető, túl sok bennük az idegen szó, a hosszú mondat. A tankönyvek tananyag-centrikusak, nem fejlesztik a problémamegoldó gondolkodást, nem ösztönöznek önálló értelmezésre, véleményalkotásra. A kiadók eközben azt emlegetik, hogy a rossznak minősített tankönyvek korábban mind átmentek a jóváhagyás procedúráján, azaz a szakértők már egyszer megfelelőnek

²⁸ *Jelentés a közoktatási intézmények tankönyvellátási rendszerének ellenőrzéséről.* Állami Számvevőszék, 2006: 10.

tartották azokat. (A tankönyvjóváahagyás szempontrendszere egyébként a tankönyvvizsgálatot végző szakértők javaslatai alapján változott meg 2006-ban.)

Meglepő, hogy annak ellenére, hogy a rendszerváltást követő évtized oktatáspolitikáját alapvetően a közoktatás decentralizálására tett erőfeszítések jellemzik, a tankönyv-jóváahagyási eljárás az utóbbi években egyre szigorodik, inkább központosítási törekvéseket tükröz. Azt gondolom, hogy ezt csak részben magyarázzák a tankönyv-kutatások, és a nemzetközi iskolai vizsgálatok eredményei. Ugyanis, ha a pedagógusok valóban rendelkeznének azokkal az képességekkel, és ismeretekkel, amelyek szükségesek ahhoz, hogy a piacon meglévő számos kiadvány közül a taníthatóság, és a tanulhatóság szempontjait figyelembe véve, az adott gyermekközösség szükségleteihez leginkább igazodó, legújabb pedagógiai irányzatokat követő, a hatékony ismeretszerzést támogató tankönyvet válasszanak, akkor a szakmailag, módszertanilag nem megfelelő könyvek, még ha akkreditált tankönyvek is, kereslet hiányában nem maradhatnának a piacon. Csakhogy jelenleg az a helyzet, hogy a piacon számos rossz minőségű, az előbb felsorolt kritériumoknak nem megfelelő (akkreditált) tankönyv van, és ezt nem magyarázza egyes kiadók erőteljes marketing tevékenysége sem. A pedagógusnak lehetősége van kevésbé reklámozott kiadványt választani. Sőt, nem csak lehetősége van, de kötelessége is a legmegfelelőbb tankönyveket kiválasztani. Gyanítom, sok pedagógus nem rendelkezik a megfelelő választás képességével. Ezt bizonyítja a már idézett TÁRKI felmérés eredménye is, mely szerint a pedagógusokat zavarba ejti a színes választék. Nehéz lenne persze politikailag felvállalni annak kommunikálását, hogy a pedagógusok a tankönyvválasztás terén nem rendelkeznek kellő kompetenciával, azt még kevésbé, hogy emiatt esetleg valamilyen módon korlátozzák a tanárok tankönyvválasztási szabadságát. A pedagógusok megfelelő felkészítése arra, hogy értő módon válasszanak (ami persze azt is feltételezi, hogy korszerű általános szakmai ismerettel rendelkezzenek) szintén nem realizálható rövidtávon. A cél, nevezetesen, hogy a közoktatásban használt tankönyvek feleljenek meg a kor szakmai, pedagógiai, módszertani követelményeinek, elérhető a szabályok szigorításával.²⁹

Az oktatási kormányzat persze nem csak szigorít. Saját háttérintézményeiben (a sulíNova Kht-ban, az NSZI-ben) gőzerővel dolgozik azon, hogy a közoktatás, illetve a szakképzés megújuljon. Így a Sulínova Kht. a Nemzeti Fejlesztési Terv közoktatást érintő programjainak szakmai koordinációját végzi.³⁰ Ezen belül oktatási programokat és ehhez kapcsolódóan továbbképzési, tanácsadói, értékelési és minőségfejlesztési rendszereket alakít ki. Az oktatási programokhoz tankönyveket, taneszközöket is fejleszt. Ez utóbbi tevékenységével kivívta a kiadók szinte egyöntetű ellenszenvét. Nem ok nélkül. A 2006/2007-es tanévben már több mint hatszáz közoktatási intézmény al-

29 Érdemes megjegyezni, hogy nem csak a tankönyv-jóváahagyás terén figyelhető meg a központi szabályozás szerepének növekedése. Az oktatási tárca számára éppen a közoktatási rendszer decentralizált jellege miatt nagyon kevés eszköze van arra, hogy reform törekvéseit (mindenek előtt a közoktatás megújítását, illetve a közoktatási esélyegyenlőség javítását) megvalósíthassa. A törvényi szabályozás, az oktatáspolitikai prioritásoknak megfelelő finanszírozás, és a központi tanterv-szabályozás az a három lehetséges eszköz, amely a tárca rendelkezésére áll. (Az utóbbit a korábban liberális vezetésű tárca elvből nem szorgalmazta.)

30 Ezek a programok a következők: HEFOP 2.1.1 „A hátrányos helyzetű, elsősorban roma tanulók, továbbá sajátos nevelési igényű gyerekek, tanulók oktatásában érintett szakemberek képzése, az integrációs oktatással kapcsolatos oktatási programok kifejlesztése”, és HEFOP 3.1.1 „Pedagógusok és oktatási szakemberek felkészítése a kompetencia alapú képzés és oktatás feladataira”.

kalmazta³¹ a sulíNova által kifejlesztett kompetenciafejlesztő programcsomagot, illetve a hozzá tartozó tankönyveket, taneszközöket. Az érintett tanulók száma mintegy 40 ezer, 2007-től ennek duplája.³² Ez azt jelenti, hogy egy jelentős kereslettömeg vonódik ki a piacról, amit a kiadók különböző mértékben ugyan, de megéreznek. Ráadásul a sulíNova Kht.-ra, illetve kiadványaira nem vonatkoznak mindazok a szabályok, amelyek a piacon, a piacról élő kiadókra, illetve kiadványaikra érvényesek. A tankönyvpiaci törvényben legalábbis ez áll:

Nem minősül üzletszerűen végzett tankönyvkiadói, tankönyvforgalmazói tevékenységnek, ha az iskola, az iskola fenntartója, illetve a szakképesítésért felelős miniszter vagy az általa kijelölt országos pedagógiai szakmai szolgáltatató intézet, illetőleg egyházi jogi személy kizárólag az iskolába járó, illetve a fenntartó iskolába járó vagy a szakképesítésért felelős miniszter ágazatába tartozó, illetőleg az egyházi jogi személyhez tartozó iskolákba járó tanulók részére készít vagy készített tankönyvet, feltéve, hogy azt kereskedelmi forgalomba nem hozzák, és a tanulók legfeljebb az önköltségnek megfelelő árat fizetik érte. Nem minősül üzletszerűen végzett tankönyvkiadói, tankönyvforgalmazói tevékenységnek az sem, ha a tankönyvet kereskedelmi forgalmon kívül, alkalmasszerűen, ellenszolgáltatás nélkül juttatják el az iskolák részére.³³

Mindezek miatt nem meglepő, hogy a kiadók háborognak.

Ellenben miket fejlesztenek ki a [sulíNovaban]? Tankönyveket fejlesztenek ki. De ők úgy mondják, hogy ezek nem tankönyvek, azért nem tankönyvek, mert még nincsenek forgalomba hozva, nincs áruk, azért mert ingyen adják oda. De hogyan adják oda az iskoláknak? Borzasztóan érdekes. ... Tehát tankönyvcsaládokat fejlesztettek ki, amiket nem láttunk tehát óriási titokzatosság van mögötte. Nekünk be kell fizetni ugyanúgy természetesen a szerzők után a díjat, Weöres, stb., nekik azt sem kell fizetni, mert mik kerültek az iskolába? Hát nem árért forgalmazzák őket, és azt mondják, hogy ezek nem tankönyvek, csak tankönyvnek látszó tárgyak. A Sulínova tankönyvnek látszó tárgyai. [...] Már rengeteg adatunk van arról, hogy az eddig forgalomban lévő Mozaikos, Nemzetis, Zsolnays, Romankovicsos, stb., könyvekből vesznek át ezekben a tankönyvnek látszó tárgyakba.

A sulíNova közoktatás modernizálási programjának értékelése nem tárgya ennek az írásnak. A kompetenciafejlesztést középpontba állító pedagógiai programok elterjesztésére valamint a sajátos nevelési igényű, illetve hátrányos helyzetű gyerekek integrált oktatására nyilvánvalóan nagy szükség van. Azonban a sulíNova kiadói tevékenységével megzavarja a normál piaci működést. A piaccal párhuzamosan létrehozott állami kiadói intézmény nem hagyja érvényesülni a versenyt. Míg az egyik ol-

31 A programban való részvételt pályázati úton nyerhették el a közoktatási intézmények. A programhoz egyebek mellett (kötelező) pedagógus-továbbképzés, tanári eszközök (modulleírások), értékelési eszközök valamint papír alapú és digitális taneszközök is tartoznak.

32 Az adatok forrása a Független Pedagógiai Intézet honlapja: www.fupi.hu.

33 2001. évi XXXVII. törvény a tankönyvpiac rendjéről 28.§ (2).

dal saját pénzét teszi bele a fejlesztésekbe, addig a másik közpénzből gazdálkodik. És a rendszerben egy jelentős információs aszimmetria is benne van. Az oktatási tárca hátterintézménye nem csak tájékozottabb az újabb oktatáspolitikai tervekkel kapcsolatban, de alakítója is e terveknek. Lényegében ugyanezek a megállapítások tehetők a Nemzeti Szakképzési és Felnőttképzési Intézet működése kapcsán, amely amellett, hogy maga is ad ki tankönyveket, részt vesz a szaktankönyvek akkreditációjában is. Némileg túlzó, de mégis találó egyik interjúalanyunk megjegyzése miszerint jelenleg a tankönyvpiac „visszaállamosítása” zajlik.

Bár a minisztérium tervei szerint a sulinova által kifejlesztett programcsomagokra pályázatokat fognak kiírni, s a tankönyveket a későbbiekben a pályázaton nyertes kiadók jelentethetik meg, illetve forgalmazhatják³⁴, egyelőre minderről a kiadóknak kevés információjuk van.

Érdekes, hogy míg a kiadók az első pillanattól kezdve tiltakoztak a módosítások ellen, addig a pedagógus szervezetek nem emelték fel a hangjukat ez ellen. Pedig a módosítás közvetve és közvetlenül is korlátozza jövőbeni választási lehetőségüket. Nem találkoztunk olyan pedagógus szervezetektől jövő megnyilvánulásokkal sem, amely a tankönyvpiaci törvényben is szereplő tankönyvbeválasztási vizsgálatokat sürgetett volna. Ilyenre egyébként a közoktatási tankönyvek esetében még nem került sor, pedig a beválasztási vizsgálatok segítenék a pedagógusokat a tankönyvválasztásban.

Az állami szabályozás fent vázolt átalakulása, a tankönyvvé minősítés szigorodó feltételei, valamint az iskolában használható kiadványokra vonatkozó szabályok szigorodása nagy valószínűséggel a piac további szűkülését fogja magával vonni. Egyrészt kevesebb lesz a tankönyv. A választék csökkenése ugyan növelheti a különböző pedagógiai programú iskolák közötti átjárhatóságot, de nincs tekintettel a más igényekre, azokra a pedagógiai kísérletekre, amelyek a sikeres innováció, a követendő példa lehetőségeit hordozzák magukban. Másrészt még kevesebb lesz a tankönyvkiadásra vállalkozó kiadó. Harmadrészt várhatóan növekednek a tankönyvárak, hiszen a kiadók igyekezni fognak a megnövekedett költségeiket (pl. az engedélyeztetés hatósági díját) a fogyasztókra, végső soron a szülőkre, illetve az államra hárítani.

KIADÓI STRATÉGIÁK A SZŰKÜLŐ PIACON

A piacot a kedvezőtlen demográfiai folyamatok és a szigorodó szabályozás miatt az utóbbi egy-két évben már a megtorpanás jellemezte. A szűkülő piaci feltételekre többféle stratégiával válaszolnak a kiadók. Az nyilvánvaló, hogy ha valaki a piacon szeretne maradni, akkor azt a jövőben csak jegyzéken szereplő könyvvel teheti meg. A kisebbek nem bírják kifizetni az akkreditáció költségeit. Vagy ha mégis, ezt csak az egyébként is viszonylag alacsony példányszámú kiadványaik árának növelésével tehetnék meg. Ezzel azonban jelentős versenyhátrányba kerülnének és az is lehet, hogy az az ár, ami mellett még érdemes lenne a tankönyvet kiadni, meghaladná az árkorlátot. Jó pár kis kiadó már lehúzta a redőnyt, köztük több, kísérleti jellegű, innovatív pedagógiai módszerekhez kapcsolódó kiadványokat megjelentető kiadó is. 2000-ben

34 Forrás: <http://www.magyarország.hu/hirkozpont/hirek/sajtokozlemenyek/tankonyv20071109.html>.

több mint 180 kiadó volt jelen jegyzékre vett tankönyvvel a piacon. Mára számuk 58-ra csökkent.³⁵

Páran igyekeznek – többnyire sikertelenül – eladni magukat, vagy kiadványaikat. Vannak olyan cégek, amelyek szerteágazó tevékenységi területeik közül csak a tankönyvkiadással hagynak fel, és mint képzéseket, köztük pedagógus továbbképzéseket szervező cégek maradnak fenn. Ugyanez a helyzet azokkal, akik a tankönyvkiadást eddig melléktevékenységként üzték.

A közepes és nagyobb kiadók egyrészt szelektálnak: átgondolják, mely kiadványaikat érdemes a piacon tartani és ennek érdekében – amennyiben ezt még nem tették meg – akkreditáltatni és a tankönyv-jegyzékre feltetetni, illetve mely kiadványok azok, amelyek nem érik meg ezt a befektetést. Az akkreditáció nagyon költséges, sok kiadványt éppen emiatt nem nyújtottak be eddig tankönyv-jóváhagyásra. (Annak, hogy egyes egyébként minőségileg jó kiadványokat miért nem akkreditáltatnak egy másik oka, hogy ezek árát a kiadók nem kívánják az árkorlát alatt tartani, mert annál magasabb áron is elkelnék.) Másrészt a kiadók a kitörési lehetőségeket keresik. Általában az előremenekülést jelentő tankönyv-fejlesztésben, az oktatásirányítás által is erősen szorgalmazott digitális tananyagfejlesztésben, az óvodák felé, illetve a normál kereskedelmi forgalom felé történő nyitásban látják az új piaci lehetőségeket. Ez utóbbi két esetben a kiadók arra a tapasztalati tényre építenek, hogy a szülők még a romló gazdasági körülmények között is hajlandóak pénzt költeni olyan kiadványokra, amelyek reményeik szerint fejlesztik óvodás és kisiskolás gyermekeiket.

Eközben, ahogy az az állami túlszabályozás időszakában lenni szokott, a kiadók igyekeznek lobbizással, érdekkijárással versenytársaiknál előnyösebb pozícióit kiharcolni maguknak minden olyan területen (pl. állami megrendelések, pályázatok), ahol az állami hivatalok vannak döntési pozícióban. Ezt még meg is könnyíti az törvénymódosítás mely szerint a jövőben tankönyvkiadással és forgalmazással nem csak a TVOT tagjai foglalkozhatnak. Ezzel szabad utat kaphatnak azok a külön érdekek, amelyek eddig, a tagok szerint egyébként is gyenge érdekvédelmi szereppel bíró TVOT-ban, kevésbé tudtak megjelenni.

ÖSSZEGZÉS

1. Az egy tanterv–egy tankönyv elvére épülő tankönyvellátás állami monopóliumát a kilencvenes évek elején felváltotta a piaci alapú tankönyvkiadás. A nagyrészt spontán, kisebb részt állami beavatkozások eredményeként kialakult tankönyvpiac kínálati oldalán a megrendelőkért és a tankönyvírókért, illetve a kiadási jogokért egymással versenyző kiadók állnak. A keresletet azonban nem a fogyasztók (a diákok, vagy szüleik), hanem a megrendeléseket adó iskolák képviselik. Az állami árkorlátozás miatt a tankönyv ára nem tiszta piaci alapon képződik, és azt nem a megrendelők fizetik. A keresleti és kínálati oldal között a terjesztők közvetítenek.

2. A tankönyvpiac 1991-es liberalizálását követően jelentős fellendülés indult meg a piacon, amely 2000 körül érte el csúcspontját. Ekkorra már kialakultak azok a piaci erőviszonyok, amelyek a kínálati oldalt jellemzik: az összeforgalom 90 százalékát kb.

35 A TVOT 2007 májusi adatai szerint.

10 kiadó adta és adja ma is. A kiadók az árat, a minőséget, a jól ismert szerzőket tekintik versenytényezőnek. Eltérő üzleti stratégiákat követnek melyek közül az erőteljes marketing, a folyamatos innováció, a kínálatbővítés, bizonyos piaci szegmensek monopolizálása, illetve a piaci rések felkutatása a legjellemzőbbek.

3. A kilencvenes évek elején nagy volt a kereslet a tartalmában és küllemében új tankönyvekre, amelyet a kiadók eleinte saját szakmai elképzeléseken alapuló, később a közoktatás tartalmi szabályozásához igazodó fejlesztéseikkel igyekeztek kielégíteni. A keresleti oldalt megtestesítő pedagógus a tankönyvek megrendelésekor mások pénzéről dönt, és döntését több tényező is befolyásolja, köztük a kiadók nem egyszer etikátlan marketing tevékenysége. Felmérések szerint a pedagógusokat ma már zavarba ejti a bőséges kínálat és többségük a kínálat szűkítését látná jónak.

4. Az utóbbi években visszaesés tapasztalható a tankönyvpiacra, amely részben a negatív demográfiai változásoknak, részben az egyre erőteljesebb és szigorúbb állami beavatkozásoknak köszönhető.

5. Az állam igen jelentős mértékben befolyásolja a tankönyvpiaci folyamatokat. Azt gondolom, más piacokkal összevetve ez ennek a piacnak a legsajátosabb vonása. Az állam egyrészt közvetett módon kötelez a tankönyv fogyasztására, és kijelöli, hogy ki választhat, és ki adhat ki tankönyvet. Másrészt meghatározza, hogy tartalmában, küllemében milyennek kell lennie a tankönyvnek, ezzel igyekezvén elősegíteni az aktuális oktatáspolitikai szempontok érvényesülését. A közoktatásban az elmúlt több mint másfél évtizedben lezajlott reformokat visszatükrözi a tankönyvek tartalmának és a kínálat szerkezetének változása. A tankönyvjegyzéken szereplő könyvek ára nem haladhatja meg a hatósági árkorlátot. Az állam mindezen túlmenően támogatást nyújtott, illetve nyújt tankönyvek fejlesztésére, előállítására különösen azokon a területeken, ahol a piaci alapú tankönyvkiadás nem realizálható. Az oktatási tárca háttérintézményei maguk is készítene tankönyveket. Jelentős a tankönyvvásárlás állami támogatása is. Az állam ráadásul sokáig kizárólagos, ma már kisebbségi tulajdonosa a legnagyobb tankönyvkiadónak.

6. Az állam a piac erőteljes szabályozásával egyrészt a minőséget kívánja biztosítani, másrészt az árakat akarja kordában tartani. Ez számottevően csökkenti a kiadók mozgásterét. A tankönyvpiac legnagyobb dilemmája, hogy hol van az az egyensúlyi pont, ahol az állami szabályozás és a piaci mechanizmusok összjátéka egy sokszínű, korszerű tankönyvválasztékot eredményez.

IRODALOM

- Bárány A. (2003): *Média-, nyomda- és könyvszakmai privatizáció 1988–1998*. Budapest: ÁPV Rt.
- Fehérvári A. (1994): Interjú Danka Attilával. *Educatio*, 4.
- Imre A. (2000): Tankönyvválasztás, tankönyvhasználat az általános iskolákban. *Educatio*, 3.
- Jelentés a magyar közoktatásról 1997.*
- Jelentés a magyar közoktatásról 2003.*
- Jelentés a magyar közoktatásról 2006.*
- Karlovitz J.T. (2001): Az iskolai tankönyvválasztásról. *Új Pedagógiai Szemle*, 1.
- Nagy P.T. (1994): Tankönyvpolitika a kilencvenes években. *Educatio*, 4.

Polónyi István (2000): Tankönyvet fogtam, nem enged. *Educatio* 2000/3.

TÁRKI (2000): A magyarországi általános iskolai igazgatók/pedagógusok/iskolások szüleinek véleménye a tankönyvválasztás rendszeréről.

Tóth É. (1994): A szakképzés tankönyvhelyzete. *Educatio*, 4.

Vágó I. (1997): Tankönyvek – taneszközök. Háttér tanulmány a *Jelentés a magyar közoktatásról, 1997-hez.*

Víg I. (2000): A közoktatás tankönyvgyártásának hitelezése. Kézirat.